

6 december 1967

52e jaargang, no. 2622

verschijnt wekelijks

COMMISSIE VAN REDACTIE:

L. H. Klaassen; H. W. Lambers; P. J. Montagne; J. Tinbergen; A. de Wit.

REDACTEUR-SECRETARIS:

A. de Wit.

ADJUNCT REDACTEUR-SECRETARIS:

P. A. de Ruiter.

COMMISSIE VAN ADVIES VOOR BELGIË:

F. Collin; J. E. Mertens de Wilmars; J. van Tichelen; R. Vandeputte; A. J. Vlerick.

SECRETARIS COMMISSIE VAN ADVIES VOOR BELGIË:

J. Geluck.

Principieel blijven

HET plan-Leber heeft in de Nederlandse vervoerderswereld flinke deining veroorzaakt en tot grote verontwaardiging geleid. En terecht.

Niet omdat het in strijd zou zijn met die zo graag opgeroepen geest van het Verdrag van Rome, want daarmee in strijd zijn veel zaken waarover we ons veel minder druk maken (bovendien weet toch niemand precies wat dat nu eigenlijk is: de geest van het Verdrag van Rome). Ook niet omdat het indruist tegen het begin van de gemeenschappelijke vervoerspolitiek welke de E.E.G. nu bezit, want het feit dat we iets gemeenschappelijk doen hoeft nog niet te betekenen dat we het dan ook goed doen (een simpele waarheid die sommige Europeanen in hun geestdrift wel eens over het hoofd zien). Neen, veeleer omdat het een symptoom is van een protectionisme dat overwonnen werd geacht, maar dat nu hier en dan weer daar komt bovendrijven wanneer het een bedrijfstak structureel slecht gaat, van een economische discriminatie welke een gezonde concurrentie onmogelijk maakt en de gediscrimineerde geen enkel verweer biedt dan soortgelijke maatregelen te treffen. Een economische escalatie, die in niets anders kan eindigen dan in een economisch nationalisme met alle nare emoties ¹⁾ van dien, is dan vaak het gevolg. Alleen zeer principiële naties doen niet mee; wel zitten ze dan met de brokken. En Nederland is een zeer principiële natie, zeker in Europees-economisch opzicht; vele bedrijfstakken ondervinden dit reeds, en helaas vaak op een vrij pijnlijke wijze.

Wij voegen — om het mogelijke verwijt weg te nemen dat wij als antwoord op soortgelijke maatregelen van anderen een eigen economisch protectionisme zouden voorstaan — hieraan haastig toe dat er weinig anders zal opzitten dan principieel te blijven en te wachten totdat de wind van het protectionisme zal zijn gaan liggen. Maar laten wij intussen wel proberen dat principieel zijn wat zakelijker te gaan hanteren en trachten ons wat meer garanties te verschaffen dat in voor ons belangrijke „issues” onze partners zich ook eens wat meer principieel Europees-economisch opstellen, dat zogezegd een meer symmetrisch principieel zijn tot stand komt. Tot dusverre zagen wij in vele gevallen dat wij bereid waren tot niet onaanzienlijke concessies op gebieden waar sommige E.E.G.-partners grote belangen hadden, zonder dat wij in voor ons zeer belangrijke zaken daarvoor iets terugontvingen, althans minder dan wij elders hadden weggegeven. Het plan-Leber is hier een voorbeeld van. Het verweer van de voorstanders hiervan luidt ongeveer: zolang er nog geen gemeenschappelijke vervoerspolitiek is, kunnen wij in eigen huis *doen* wat wij willen. Alsof in dit geval juist *niet-doen* geen voorwaarde zou zijn om tot een betere en snellere harmonisatie te geraken. Ex-Staatssecretaris Posthumus drukte zich nog maar zwak uit toen hij zei dat hiermee „de Europese ontwikkeling op een laag pitje is gezet”. „In de ijskast gezet” ware een adequater formulering.

dR

¹⁾ In de bestrijding van het plan-Leber klinkt helaas hier en daar iets door van dat economisch nationalisme. Wij doelen hiermee op het, in sommige beschouwingen een rol spelende, „vrachtvaarders van Europa”-syndroom, het jammeren om een traditionele positie die wordt aangetast. Laten we daarmee voorzichtig zijn; het ontkracht slechts onze zakelijke argumentatie. Dat laatste doet zeker het slot van de „brief” van de redactie van het *Algemeen Dagblad*, afgedrukt in de editie van dat blad van 30 november jl. Deze eindigt namelijk met de woorden: „Rotterdam wil niet dat zijn haven voor de tweede keer wordt vernietigd”. Over nare emoties gesproken.

INHOUD

Principieel blijven 1235

Drs. P. A. Slors:

Overheidsuitgaven en lager onderwijs 1236

Drs. C. P. van Strien:

De Nederlandse Spoorwegen en de kritiek van het klare vernuft 1239

C. P. A. Bakker:

Groei en ambtenarensalarissen uit elkaar? 1242

Prof. Dr. R. Tamsma:

Rijke boeren, arme landbouw (II), met een naschrift van *Drs. P. G. Dekker* 1244

Dr. A. J. Vermaat:

De wording van een kapitaalcrisis: kort commentaar, met een naschrift van *Ir. T. van Tol* 1247

Boekbesprekingen:

De economische betekenis van het vervoer in de E.E.G.-landen en een drietal E.F.T.A.-landen (bespr. door *Prof. Dr. C. J. Oort*) 1249

Textilwirtschaft im Strukturwandel (bespr. door *Prof. Dr. J. Tinbergen*) 1250

Financieel verantwoord beslissen (bespr. door *Dr. H. P. J. Heukensfeldt Jansen*) 1251

Notitie:

Standpunten 1246

Prof. Dr. C. D. Jongman:

Geld- en kapitaalmarkt 1254

Overheidsuitgaven en lager onderwijs

„Improving the quality of education and making it more appropriate to the special needs of a country is likely to be much more important than increasing its quantity”.

Tibor Scitovsky.

Inleiding

DE financiële en economische aspecten van de onderwijsproblematiek komen langzaam maar zeker meer in het centrum van de belangstelling te staan. Vele factoren hebben hiertoe bijgedragen. Niet in de laatste plaats het feit dat de stijging van de overheidsuitgaven voor het onderwijs elk jaar opnieuw een grote druk uitoefent op het accres in de Rijksbegroting. Zo stegen in 1965 en 1966 de rijksuitgaven voor deze tak van staatszorg met rond f. 500 mln.

Telkenjare stelt de Minister van Onderwijs, in de door hem ingediende begroting, dat een zeer groot gedeelte van de stijging in de onderwijsuitgaven wordt opgeslokt door de zgn. autonome ontwikkeling ¹⁾. Met deze autonome uitgavenstijging wordt bedoeld die stijging van de uitgaven die nodig is om de huidige stand van zaken bij het onderwijs te handhaven, rekening houdend met de verwachte ontwikkeling van aantallen leerlingen, leerkrachten enz. Weinig aandacht wordt echter besteed aan het feit dat een aantal elementen in de huidige structuur van het onderwijs noch onderwijskundig, noch economisch gezien gehandhaafd zouden moeten worden. Ieder jaar wordt op deze wijze een gedeelte van de uitgaven onthouden aan mogelijke verbeteringen in het niveau en de voorziening van het onderwijs.

In de Rijksbegroting voor 1968 wordt aangekondigd dat zo mogelijk nog dit zittingsjaar een ontwerp voor herstructurering van het wetenschappelijk onderwijs aan de beide Kamers der Staten-Generaal zal worden voorgelegd. Dit omvangrijke werk zal van grote invloed kunnen zijn op het verdere verloop van de uitgavenstijging voor deze tak van onderwijs. Maar ook op kleinere terreinen zou een dergelijke arbeid geëntameerd en gerealiseerd kunnen worden. Veelal zou dit zelfs op korte termijn kunnen geschieden.

Uitgaande van het feit dat de door de beide Kamers gevoteerde onderwijsmiddelen aan het onderwijs *ten goede* moeten komen, hoop ik in dit artikel aan te geven op welke wijze zo'n kleine herstructurering, namelijk in de sector van het openbaar gewoon lager onderwijs (g.l.o.), concreet en op redelijk korte termijn circa f. 10 mln. per jaar kan vrijmaken voor reële verbeteringen in het lager onderwijs, en tevens welke betere ontwikkelingskansen hierdoor voor een gedeelte van de lagere-schooljeugd ontstaan.

Verdeling der schoolgrootte bij het g.l.o.

Het g.l.o. in Nederland beschikte in 1966 over 2.541 openbare en 5.450 bijzondere scholen. Wanneer we uitgaan van een schoolbevolking van rond 373.000 leerlingen bij het openbaar onderwijs en 1.045.750 leerlingen bij het bijzonder, dan komt dit neer op een afgeronde gemiddelde schoolgrootte van resp. 150 en 190 leerlingen ²⁾. De gemiddelde openbare g.l.o. school komt dus, gegeven het feit dat pas bij een schoolgrootte van tenminste 179 leerlingen 6 leerkrachten zijn toegestaan, niet tot een normale 6-klassige bezetting. Dit stemt tot nadenken.

In een zeer recente publikatie van het Centraal Bureau voor de Statistiek betreffende de materiële exploitatiekosten per leerling van het lager onderwijs, wordt, zij het in een iets ander verband, aan dit punt nadere aandacht besteed ³⁾. Aan het, door het C.B.S. ter beschikking gestelde, grondmateriaal van deze publikatie ontleen we tabel 1.

Rond 24 pCt. (597 scholen) van alle openbare lagere scholen heeft minder dan 60 leerlingen. Van deze 597 scholen zijn er dan nog 138 kleiner dan 30 leerlingen. In gemeenten met minder dan 50.000 inwoners, d.w.z. in 95 pCt. van alle gemeenten, had zelfs 34 pCt. van het aantal openbare scholen minder dan 60 leerlingen. Het aanzienlijk lagere percentage in deze schoolgrootte voor het bijzonder g.l.o., 7 pCt., laat zich moeilijker beoordelen aangezien het betrekking heeft op zowel protestants-christelijk, rooms-katholiek als neutraal bijzonder onderwijs.

Ten einde de invloed van de grote steden, waar de problematiek van de kleine scholen een eigen karakter heeft, te elimineren, zal ik mij beperken tot de scholen in de rond 900 gemeenten met minder dan 50.000 inwoners. Voorlopig zal ik de aandacht slechts richten op die 34 pCt. openbare lagere scholen, met minder dan 60 leerlingen in deze gemeenten. In welke delen van ons land bevinden deze scholen zich nu? Van het totale aantal van 552 zeer kleine scholen bevindt zich 49 pCt. in Friesland, Groningen en Drenthe, 19 pCt. in Overijssel en Gelderland, 27 pCt. in Utrecht, Noord- en Zuid-Holland en Zeeland en 5 pCt. in Noord-Brabant en Limburg.

Tot zover deze opsomming. Waar het nu eerst om gaat is, de financieel-economische en ook onderwijskundig-economische kanten van deze zeer kleine scholen nader te belichten, met name ten opzichte van de meer normale, d.w.z. grotere, scholen.

Schoolgrootte en kosten

Bij het beschouwen van de samenhang tussen de schoolgrootte en de kosten van het openbaar g.l.o., moet een onderscheid gemaakt worden tussen materiële en personele exploitatiekosten. Aan de hierboven reeds geciteerde C.B.S.-publikatie ⁴⁾ is wederom het gegeven ontleend dat openbare scholen met minder dan 60 leerlingen tussen de 7 en 25 pCt. duurder zijn in hun materiële exploitatie per leerling dan normale, 6-klassige, scholen. We kunnen het gemiddelde stellen op rond 10 pCt.

In de personele sfeer wordt het iets moeilijker het verschil tussen de kosten van kleine en grote scholen aan te geven, aangezien hier exacte gegevens ontbreken. Ik heb echter getracht de personele uitgaven per schoolgrootte te

¹⁾ Zie bijv. Toelichting op de Rijksbegroting 1968, Hoofdstuk VIII, blz. 15, linkerkolom, eerste alinea.

²⁾ Statistiek van het g.l.o. en v.g.l.o. 1966-1967, C.B.S. 1967.

³⁾ Statistiek van de van gemeentewege per leerling beschikbaar gestelde bedragen ter bestrijding van de materiële exploitatiekosten van het Lager Onderwijs, 1967.

⁴⁾ Zie noot 3.

berekenen met behulp van tabel 2. Hierbij is de statistische klasse-indeling aangehouden die door het C.B.S. werd gebruikt.

Ook uit deze gegevens blijkt het grote kostenverschil tussen kleine en grotere scholen.

We kunnen nu bij benadering stellen dat de exploitatie (materieel en personeel) van een openbare school met minder dan 60 leerlingen rond f. 810 per leerling kost, tegenover f. 540 per leerling voor een school van 180 of meer leerlingen. In deze bedragen zijn de kosten van rente en afschrijving niet begrepen.

De schoolgrootte onderwijskundig-economisch bezien

In het zeer uitvoerig gedocumenteerde, dit jaar in Engeland verschenen, „Plowden Report” over het lager onderwijs aldaar, wordt gesteld dat: „In general there seems to be little serious conflict between the size of schools desirable on educational, economic and other grounds, except for the 3 and 4 class schools which are often inevitable in the country”⁵⁾. Bij haar aanbevelingen over de grootte van plattelandsscholen (blz. 177) komt de Advisory Council tot het volgende: „Despite the achievements of one and two teacher schools, their difficulties and their costs, particularly in teachers, lead us to recommend that schools with an age range of 5 to 11 should usually have at least three classes, each covering two age groups”.

Aan de tweede helft van het rapport (blz. 432) ontleen we dan nog de zinsnede dat „primary education equips children to benefit from later schooling”. Tot zover deze citaten uit het mijns inziens gedegen Plowden Report, welke citaten geheel en al betrekking zouden kunnen hebben op de Nederlandse situatie. Immers, ook voor Nederland moet de vraag gesteld worden of 1- en 2-mans plattelandsscholen de leerlingen wel die aansluiting geven op de moderne (industriële) maatschappij die voor de ontwikkeling van deze kinderen noodzakelijk is.

Wederom aan het C.B.S. ontleende, en door dit Bureau ter beschikking gestelde, gegevens over de bestemming van 6e-klasleerlingen bij het g.l.o. zijn samengebracht in tabel 3. Het bleek mogelijk de plattelandsscholen, voor zover de leerlingen daarvan afkomstig waren, in te delen in grote en kleine scholen. Deze differentiatie leverde een opmerkelijk resultaat op.

Uit dit cijfermateriaal blijkt dus dat er van de jongens van kleine plattelandsscholen relatief aanzienlijk minder naar het v.h.m.o. gaan dan jongens van grotere plattelandsscholen. Dit betekent dat, aangezien de leerplicht vervuld moet worden, relatief meer leerlingen van kleine scholen naar andere vormen van voortgezet onderwijs gaan. Het blijkt dat van de leerlingen van deze kleine scholen bijna 10 pCt. meer naar de l.t.s. gaat dan bij grotere scholen het geval is. Het aantal zeer kleine scholen in de steden was in de hier gebruikte steekproef zo slecht vertegenwoordigd dat een algemene conclusie niet kan worden getrokken, maar voor het platteland zijn de uitkomsten duidelijk.

Zoals reeds gezegd bevindt 49 pCt. van de zeer kleine openbare plattelandsscholen zich in het noorden van het land. In Groningen, Friesland en Drenthe is zelfs achtereenvolgens 60 pCt., 65 pCt. en 58 pCt. van het totaal aantal openbare scholen kleiner dan gemiddeld 75 leerlingen⁶⁾. Aangezien op deze kleine scholen circa 30 pCt. van de g.l.o.-leerlingen in dit gebied schoolgaat, is het duidelijk dat de ontwikkelingskansen voor de jeugd daar bepaald minder zijn dan elders in Nederland. Wat is de consequentie hiervan?

TABEL 1.

Scholenbestand naar schoolgrootte (g.l.o., 1966)

	< 60 leerl.	60— < 120 leerl.	120— < 180 leerl.	180 en meer leerl.	totaal (absoluut)
Openbaar	24 pCt.	21 pCt.	18 pCt.	37 pCt.	2.541
Bijzonder	7 pCt.	17 pCt.	21 pCt.	55 pCt.	5.450

TABEL 2.

Berekening van de personele kosten per leerling, per schoolgrootte, 1966

Schoolgrootte in leerlingen	Gemidd. aantal leerl. per school a)	Vermoede- lijk aantal leer- krachten b)	Totale personele kosten c)	Personele kosten per leerling in gld.
< 30	25	1	16.000	640
30 — < 60	45	2	32.000	710
60 — < 90	75	3	48.000	640
90 — < 120	105	4	64.000	610
120 — < 150	135	4	64.000	475
150 — < 180	165	5	80.000	485
180 en meer	215 d)	6	96.000	445

a) De mediaan bleek overeen te stemmen met het werkelijke gemiddelde per klasse.

b) Volgens de 2e fase van de leerlingenschaalverlaging.

c) Het Rijk heeft in 1966 per leerkracht rond f. 16.000 uitgegeven. Hierin zijn begrepen het salaris, de toelagen, de sociale lasten en de pensioenbijdrage.

d) Het gemiddelde bij gemeenten met minder dan 50.000 inwoners.

TABEL 3.

Bestemming van g.l.o.-leerlingen (jongens) naar urbanisatiegraad en schoolgrootte, 1964

	Totaal abs. = 100	(in procenten)						
		g.l.o.	v.g.l.o.	u.l.o.	v.h.m.o.	l.t.s.	overig	geen
Platteland								
Kleine scholen	289 a)	2	3	27	12	47	7	3
Grote scholen	2.253	3	4	28	17	38	6	4
Steden	3.138	5	8	28	25	28	2	2
Totaal	5.680	4	7	28	21	33	4	3

a) 60 scholen met een 6e-klasbevolking van 12 of minder.

De invloed van het opleidingsniveau

In *Economisch-Statistische Berichten* van 23 augustus 1967 heeft Drs. P. van Schilfgaarde de aandacht gevestigd op de samenhang tussen het opleidingsniveau en de werkgelegenheidssituatie. In dit artikel poneert hij de stelling „dat de werkloosheid vooral in die gewesten ontstaat waar het opleidingsniveau van de beroepsbevolking onvoldoende is om aan de eisen van de moderne industriële maatschappij te beantwoorden”. Deze stelling staft de heer Van Schilfgaarde met onder meer de in tabel 4 (zie blz. 1238) weergegeven cijfers.

Genoemde schrijver stelt vervolgens dat „niet alleen de industriële, maar de totale beroepsbevolking op een hoger opleidingsniveau zal moeten komen in de moderne samenleving. Waarschijnlijk gaat het daarbij niet alleen om het technisch onderwijs. De ervaring wijst uit dat in vele gevallen het niveau belangrijker is dan de richting

⁵⁾ *Children and their Primary Schools. A report of the Central Advisory Council for Education (England). Chairman: Lady Plowden, J.P., blz. 171.*

⁶⁾ Ontleend aan het door het C.B.S. verstrekte grondmateriaal van de in noot 3 genoemde publikatie.

van de opleiding". Geheel hierop aansluitend is de opmerking van de burgemeester van Wildervank, de heer B. P. Liese, die stelt dat bij de huidige werkloosheid in Drenthe het opvallend is dat vooral veel oud-l.t.s.'ers en ook wel bezitters van u.l.o.-diploma's moeilijk te plaatsen zijn 7).

Op grond van het bovenstaande stelt de heer Van Schilf-gaarde mijns inziens dan ook volkomen terecht dat niet alleen nationaal maar ook regionaal één van de fundamen-ten van de industrialisering zal moeten zijn een zodanig type onderwijs dat het opleidingsniveau van de totale be-roepsbevolking hierdoor wordt omhooggestuwd.

We kunnen naar aanleiding van de voorgaande para-grafen stellen dat het grote aantal zeer kleine scholen tot deze opvoering van het onderwijsniveau stellig niet bij-draagt.

Conclusies en suggesties

De resultaten van het voorgaande samenvattend kunnen we stellen dat kleine g.l.o.-scholen:

- relatief duur zijn;
- de leerlingen een minder goede aansluiting geven op het (middelbaar) voortgezet onderwijs, en hierdoor
- een nadelige invloed uitoefenen op het algemene onderwijsniveau waarvan de hoogte onder meer van belang is voor de werkgelegenheid.

Als erig positief punt voor de kleine school kan vaak worden aangevoerd dat zij onderwijs verschafft aan leer-lingen uit de directe omgeving. Dit pluspunt weegt naar mijn mening echter geheel niet op tegen de nadelen.

Gegeven het grote aantal zeer kleine openbare g.l.o.-scholen en de nadelen van deze schoolgrootte, rijst de vraag of er mogelijkheden bestaan om aan deze situatie een eind te maken. Ik meen van wel en ik heb getracht één van deze mogelijkheden nader uit te werken.

Uitgaande van het feit dat in het overgrote deel der ge-meenten waar zich kleine openbare g.l.o.-scholen bevinden het aantal van deze kleine scholen meer dan één is, heb ik berekend welk scholenbestand we zouden krijgen indien *per gemeente* de scholen met minder dan gemiddeld 75 leerlingen zodanig werden samengevoegd dat een zo groot mogelijk aantal scholen met meer dan gemiddeld 75 leer-lingen ontstaat. Tabel 5 geeft de resultaten van deze bere-kening weer.

Op deze wijze wordt de gemiddelde schoolgrootte bij het openbaar g.l.o. opgevoerd van (afgerond) 150 naar 180 leerlingen. Wat zijn echter de gevolgen van deze her-structurering?

In de eerste plaats het feit dat, uitgaande van de momen-teel gehanteerde leerlingenschaal, rond 400 leerkrachten vrijkomen. De hiertegenoverstaande salarispost zal momen-teel circa f. 10 mln. bedragen. De mogelijkheid bestaat nu om met deze vrijgekomen leerkrachten de leerlingenschaal verder te gaan verlagen. Deze verlaging zal dan niet extra op de Rijksbegroting behoeven te drukken, aangezien het bedrag reeds in de totale huidige salarispost is gecalculeerd. Onderwijskundig ontstaan er dus 2 voordelen, t.w.:

- een grotere gemiddelde schoolgrootte, waardoor een betere aansluiting op het middelbaar onderwijs;
- een kleinere gemiddelde klassegrootte.

Ten tweede zullen de niet-personele exploitatiekosten zo'n f. 3 mln. tot 5 mln. lager kunnen zijn. Deze post is moeilijk te berekenen, aangezien momenteel niet is na te gaan hoeveel, en in welke mate, schoolgebouwen onder-bezet zijn.

TABEL 4.

Werkloosheidspercentage en onderwijsniveaus van de beroepsbevolking in Overijssel, Drenthe en Groningen

Percentage werkloosheid	Lager opt. niveau	Uitgebr. lager opt. niveau	Middelbaar, semi-hoger en hoger niveau
8 en meer	67,3	27,4	5,3
6 — 8	65,5	28,7	5,8
4 — 6	62,1	30,9	7,0
2 — 4	60,0	31,8	8,1
0 — 2	56,4	34,1	9,5
Totaal 3 provincies	61,1	31,1	7,6
Totaal Nederland	56,7	32,5	10,8

TABEL 5.

Aantal openbare scholen dat verdwijnt en aantal leerkrachten dat vrijkomt op grond van de voorgestelde herstructurering

Aantal leerlingen per school	Scholenbestand			Leerkrachtenbestand a)		
	huidig	na voor-gestelde her-struct.	saldo	huidig	na voor-gestelde her-struct.	saldo
< 30	138	20	-118	138	20	-118
30 — < 60	459	68	-391	918	136	-782
60 — < 90	311	86	-225	933	258	-675
90 — < 120	242	230	-12	968	920	-48
120 — < 150	196	317	+121	784	1.268	+484
150 — < 180	254	387	+133	1.270	1.935	+665
180 en meer	941	947	+ 6	b)	b)	+ 36c)
Totaal	2.541	2.055	-486	5.011	4.573	-438

- a) Berekend op basis van de 2e leerlingenschaalverlaging.
 b) Niet te berekenen.
 c) Zes scholen à 6 leerkrachten.

Als derde consequentie van de herstructurering komt het nadeel naar voren van de afstand. Stonden de kleine scholen in de directe woonomgeving van de leerlingen, na de voorgestelde wijzigingen zal dit in vele gevallen niet meer zo zijn. De mogelijkheid bestaat nu om een school-busdienst in te stellen ten einde zo de belemmering van de afstand weg te nemen.

Ik heb getracht de kosten van deze schoolbussen te be-rekenen door uit te gaan van de veronderstelling dat per gemeente waar scholen zijn samengevoegd per dag een schoolbus gemiddeld 50 km zal moeten rijden. Op basis van een huidige „all in“-prijs van f. 1,80 per km — zoals mij die werd opgegeven door een busonderneming in het westen van het land — betekent dit een jaarlijkse uitgaven-post van rond f. 6 mln. tot f. 7 mln. Ruwweg kunnen we dus stellen dat deze uitgavenstijging gedekt wordt door de daling van de niet-personele exploitatiekosten.

Noch het gestelde in artikel 13, noch dat in de artikelen 19, 19 bis, 19 ter en 22 bis der L.O. wet 1920, maken de voorgestelde herstructurering onmogelijk. Voor zover ik kan nagaan is derhalve voor een zodanige herstruc-turering geen wetswijziging nodig. Het is dus mogelijk het lager onderwijs te verbeteren zonder dat dit de momenteel bestaande jaarlijkse kosten iets verhoogt. Wel zal in eerste aanleg extra geld nodig zijn voor de omschakeling. Dit zou echter een eenmalige, vermoedelijk niet eens grote, uitgaaf zijn, welke stellig in het kader van de werkgelegenheidspolitiek is te rechtvaardigen.

's-Gravenhage.

P. A. SLORS.

7) *Remonstrants Weekblad*, 26e jaarg. no. 30, van 4 november 1967.

De Nederlandse Spoorwegen en de kritiek van het klare vernuft

Met verontschuldigen aan Lucas, Wijnand,
Arsenicum en oude Kant

DE Nederlandsche Spoorwegen zijn nimmer een „goudmijn geweest. Zelfs waren zij in de laatste jaren ernstig verlieslijdend”. Met deze naar zijn inhoud actuele en in zijn presentatie zich slechts door de ch als overjarig verradende zin, opende een in *E.-S.B.* van 16 april 1941 verschenen artikel van Mr. W. J. de Graaff, dat tot titel droeg „De efficiency der Nederlandsche Spoorwegen”. Op basis van aan de „Statistique internationale des chemins de fer” — een jaarlijkse uitgave van de Union Internationale des Chemins de fer (U.I.C.) — ontleende cijfers, vergeleek de schrijver een vijftal kerncijfers der spoorwegen van 17 Europese landen. Nederland bezette in de rangorde 2 tweede en 3 derde plaatsen en legde royaal beslag op de eerste plaats in het totaal klassement van deze vijfkamp.

Kort na het verschijnen van het artikel — om exact te zijn in 1942 — begon een reeks van jaren, waarin de Nederlandse Spoorwegen hun exploitatierekeningen met bescheiden winsten afsloten. Het geloof in de fundamenteel juiste opzet van het bedrijf vond weerklank en belijders in binnen- en buitenland; twee decennien lang zwommen de Nederlandse Spoorwegen als een zichzelf bedruipende zwaan tussen de traditioneel verlieslatende zustermaatschappijen-eenden in de Europese spoorwegbijt. Die periode is afgesloten. Ultimo 1966 wordt het in 4 jaren tot f. 117 mln. geaccumuleerd verlies overgebracht naar de nieuwe rekening en het verlies over dat nieuwe rekeningsjaar wordt op niet minder dan f. 140 mln. geschat.

Het spreekt vanzelf, dat zulke cijfers niet onbesproken blijven. In het jaarverslag der N.V. over 1966 geeft de directie een analyserend commentaar op de taak, die het spoorwegbedrijf in de Nederlandse samenleving wordt gesteld en op de middelen, die daartoe ten dienste staan en ontbreken. Er is goede grond om aan te nemen, dat het met de overheid over deze zaken lopend gesprek tot een gezonde en doorzichtige herstructurering van de financiële verhouding tussen overheid en openbaar vervoer zal leiden. Dat in zulk een herstructurering de eis van uiterste efficiency in opzet en taakvervulling van het vervoersapparaat duidelijk en bij voortduur gesteld zal worden, lijdt geen twijfel. Zowel in de volksvertegenwoordiging als in perscommentaren en ingezonden-stukkenrubrieken wordt dit facet aan de orde gesteld en worden niet altijd even vleiende oordelen geveld.

Daar het geenszins in strijd met de natuurlijke gang van zaken zou zijn, wanneer de in Europees verband uitzonderlijke exploitatie-uitkomsten der naoorlogse jaren tot zelfgenoegzaamheid en verslapping geleid zouden hebben, lijkt het dienstig de spoorwegtechnische prestaties der N.S. opnieuw te toetsen aan die van andere maatschappijen. Niet omdat een relatief gunstige uitkomst het einde behoort te zijn van verdere kritiek of zelfonderzoek, maar omdat ze een abrupte en weinig gegronde overgang van hosannah-gejubel tot kruist-hem-gejoel kan voorkomen.

In onderstaande vergelijkingen zijn 10 continentale landen van wat wel het vrije westen genoemd wordt betrokken. De U.I.C.-statistiek bevat gegevens van niet minder dan 44 spoorwegadministraties, doch het doel van dit opstel leek mij met een ruimer aantal niet beter gediend. Dat achter de in de tabellen gepresenteerde vergelijkende cijfers over arbeidsproductiviteit, intensiteit van het materieelgebruik en wat dies meer zij, factoren schuil kunnen gaan, die de verschillen bevredigend verklaren, moge ten overvloede uitdrukkelijk worden gesteld. Absolute waarde mag er derhalve niet aan worden gehecht. Een indicatieve waarde ten aanzien van de efficiency der bedrijfsvoering bezitten de vergelijkingen echter wel.

Arbeidsproductiviteit

De productie van het spoorwegbedrijf laat zich uitdrukken in treinkilometers (trkm), reizigerskilometers (rkm) en tonkilometers (tkm), zijnde het respectievelijk door treinen, door reizigers en door tonnen vrachtgoed afgelegd parcours. Per spoorwegmaatschappij lopen de absolute waarden uiteraard sterk uiteen; teruggebracht tot een productie per personeelslid ontstaat de volgende opstelling.

TABEL I.

	Trein- km	Reizigerskm	Ton- km	Reizigerskm + tonkm
		per personeels- lid in 10 ³		
Nederland	2,8	275	130	405
België	1,4	140	120	260
Frankrijk	1,3	115	200	315
Italië	1,4	140	90	230
Zwitserland	2,3	195	145	340
Oostenrijk	1,1	90	115	205
Duitsland	1,3	90	140	230
Denemarken	1,7	140	65	205
Noorwegen	1,7	90	110	200
Zweden	2,4	110	265	375

Met 2.800 treinkilometers per personeelslid ligt N.S. vooraan; Zweden en Zwitserland volgen in een goede tweede positie. Bij de reizigerskilometerproductie komt alleen Zwitserland nog in de buurt. Bij de tonkilometers zit N.S. in de middengroep, een duidelijk gevolg van het feit dat in Nederland de trein voor het vervoer van massa-goederen een geduchte concurrent vindt in de uit de publieke middelen aangelegde en onderhouden waterwegen. De uitzonderlijke Nederlandse verhouding in vrachtvolume tussen spoor en water komt in tabel 2 naar voren (blz. 1240).

Tellen we reizigerskilometers en — in het algemeen minder arbeidsintensieve — tonkilometers per personeelslid samen dan neemt N.S. ook voor deze totaalprestatie de eerste plaats in.

Gebruiksintensiteit van de baan

De mate waarin van de spoorweginfrastructuur gebruik

gemaakt wordt, is een indicatie voor het rendement van het daarin vastgelegd kapitaal. Als vergelijkingseenheid dient de treinkilometer per kilometerbaanvak, dat is dus het aantal treinen dat per jaar gemiddeld over elke kilometer van het spoorwegnet rijdt. Dit cijfer kan teruggebracht worden tot het wat handzamer aantal treinen per dag per baanvakkilometer (tabel 3).

Nederland neemt met 24.000 treinkilometers een goede tweede plaats in na Zwitserland, dat 28.000 treinkilometers per jaar maakt; de overige landen blijven beneden de 20.000 treinkilometers. Het — afgeleide — cijfer van het aantal treinen per baanvak per dag geeft uiteraard een soortgelijk beeld met 77 treinen voor Zwitserland, 66 voor Nederland en voor de overige landen minder dan 50 per baanvakkilometer per dag.

Van het Nederlandse net van 3.200 km is 700 km niet in gebruik voor de reizigersdienst; er vindt slechts een beperkt goederenverkeer op plaats. Dit verschijnsel treedt in andere landen in uiteenlopende mate eveneens op.

In tabel 4 worden de reizigerstreinkilometers en goederentreinkilometers per voor de reizigersdienst respectievelijk de goederendienst in gebruik zijnde kilometer van het net afzonderlijk opgevoerd. Nederland bezet dan met 23.000 reizigerstreinkilometers de eerste plaats vóór België met 21.000 en Zwitserland met 19.000 reizigerstreinkilometers. Zwitserland bezet met 9.000 goederentreinkilometers de eerste plaats, Nederland, Frankrijk en Duitsland liggen ex aequo tweede. Omzetting in treinen per baanvakkilometer per dag geeft cijfers van gelijke strekking.

Gebruiksintensiteit van het materieel

Zoals de gebruiksintensiteit van de baan, uitgedrukt in treinkilometers per baanvakkilometer, een indicatie geeft voor het rendement van de infrastructuur, zal in de gebruiksintensiteit van het rollend materieel een indicatie gevonden worden of een maximale inzet van deze produktiemiddelen wel wordt verwezenlijkt. Huiselijker gezegd, een aanwijzing voor de vakbekwaamheid, waarmee „spoortje gespeeld wordt”. In deze vergelijking worden zowel de prestaties van het zelfbewegend materieel — elektrische en dieselelektrische treinstellen — als van trekkrachten en getrokken eenheden — elektrische en dieselelektrische locomotieven, rijtuigen en wagens — betrokken.

Uit tabel 5 blijkt dat Nederland met de dagprestatie zowel van de elektrische treinstellen als van de elektrische locomotieven en de getrokken personenrijtuigen een duidelijke eerste plaats inneemt. Met de dieselelektrische treinstellen ligt het een fractie achter Denemarken, doch overigens ook hier ver vóór het peloton. De dagelijkse kilometrage van de voor een belangrijk deel in de rangeerdienst ingezette diesellocomotieven ligt laag. Bij de goederenwagens bezetten Zweden en Noorwegen de eerste twee plaatsen, Nederland ligt in de weinig uiteenlopende daaropvolgende groep, waar slechts Italië en België duidelijk op achterblijven.

TABEL 2.

	Goederenvervoer in 10 ³ ton per jaar	
	per trein	binnenvaart
Nederland	27	194
België	65	77
Frankrijk	239	90
Italië	50	3
Zwitserland	37	9
Oostenrijk	46	6
Duitsland	298	196
Denemarken	8	—
Noorwegen	24	—
Zweden	52	—

TABEL 3.

	Treinkm per baanvakkm in 10 ³	Treinen per dag per baanvakkm
Nederland	24	66
België	17	47
Frankrijk	12	33
Italië	16	44
Zwitserland	28	77
Oostenrijk	14	38
Duitsland	18	49
Denemarken	17	47
Noorwegen	8	22
Zweden	9	25

TABEL 4.

	Per baanvakkilometer geopend voor reizigers- resp. goederenverkeer			
	Reizigers-treinkm	Goederen-treinkm	Reizigers-treinen	Goederen-treinen
	per jaar in 10 ³		per dag	
Nederland	23	6	63	16
België	21	5	58	14
Frankrijk	8	6	22	16
Italië	12	4	33	11
Zwitserland	19	9	52	25
Oostenrijk	9	5	25	14
Duitsland	13	6	36	16
Denemarken	13	4	36	11
Noorwegen	5	2	14	5
Zweden	6	3	16	8

Gebruiksgraad van de aangeboden capaciteit en productie per capaciteitseenheid

Hoge kilometerprestaties van het materieel zijn natuurlijk alleen een bewijs van „goed spoortje spelen” als ze gepaard gaan met een behoorlijke verkoop van de aldus aangeboden capaciteit van zitplaatsen en laadruimte. Door hoge kilometerprestaties van het materieel wordt een zitplaats tot basis van een hoog aantal zitplaatskilometers. Of het produceren van die vele zitplaatskilometers zinvol is, wordt goeddeels bepaald door de mate waarin van de aangeboden zitplaatsen gebruik wordt gemaakt: het bezettingspercentage. Elke bezette plaats levert over een traject van 1 km een reizigerskilometer (rkm) (tabel 6).

(I. M.)

Met één aandeel

VEREENIGD BEZIT VAN

TABEL 5.

	Gemiddelde inzet per dag in km						
	elektr. treinstellen	diesel-elektr. treinstellen	elektr. locomotieven	diesel-locomotieven	rijtuigen	wagens	
Nederland	488	426	473	114	404	49	
België	422	349	414	235	250	26	
Frankrijk	236	314	372	116	258	49	
Italië	385	316	280	102	269	35	
Zwitserland	411	a)	260	40	272	50	
Oostenrijk	416	307	363	152	219	53	
Duitsland	393	273	382	131	261	53	
Denemarken	288	430	—	274	188	47	
Noorwegen	352	291	352	449	203	56	
Zweden	312	258	325	85	239	63	

a) Zwitserland bezit slechts 3 diesel-elektrische treinstellen.

TABEL 6.

	Bezettingspercentage	Reizigerskilometers per zitplaats per jaar in 10 ⁴
Nederland	44	65
België	30	27
Frankrijk	31	29
Italië	38	37
Zwitserland	36	32
Oostenrijk	38	30
Duitsland	27	26
Denemarken	47	32
Noorwegen	35	26
Zweden	32	28

TABEL 8.

	Rangordenummers									
	Nederland	België	Frankrijk	Italië	Zwitserland	Oostenrijk	Duitsland	Denemarken	Noorwegen	Zweden
Treinkilometers per personeelslid	1	6/7	8/9	6/7	3	10	8/9	4/5	4/5	2
Reizigerskilometers per personeelslid	1	3/5	6	3/5	2	8/10	8/10	3/5	8/10	7
Tonkilometers per personeelslid	5	6	2	9	3	7	4	10	8	1
Treinkilometers per baanvakkilometer	2	4/5	8	6	1	7	3	4/5	10	9
Reizigerstreinen per baanvakkilometer open voor reizigersverkeer	1	2	8	6	3	7	4/5	4/5	10	9
Goederentreinen per baanvakkilometer open voor goederenverkeer	2/4	5/6	2/4	7/8	1	5/6	2/4	7/8	10	9
Dagprestatie elektrische treinstellen	1	2	10	6	4	3	5	9	7	8
Dagprestatie diesel-elektrische treinstellen	2	3	5	4	—	6	8	—	7	9
Dagprestatie elektrische locomotieven	1	2	4	8	9	5	3	—	6	7
Dagprestatie diesel-locomotieven	7	3	6	8	10	4	5	2	1	9
Dagprestatie rijtuigen	1	6	5	3	2	8	4	10	9	7
Dagprestatie wagens	6/7	10	6/7	9	5	3/4	3/4	8	2	1
Bezettingspercentage	2	9	8	3/4	5	3/4	10	1	6	7
Reizigerskilometers per zitplaats	1	8	6	2	3/4	5	9/10	3/4	9/10	7
Gebruikscoefficiënt goederenmaterieel	3	8	9	10	1	5/6	7	4	2	5/6

TABEL 9.

	Percentages									
	Nederland	België	Frankrijk	Italië	Zwitserland	Oostenrijk	Duitsland	Denemarken	Noorwegen	Zweden
Treinkilometers per personeelslid	100	50	46	50	82	39	46	61	61	86
Reizigerskilometers per personeelslid	100	51	42	51	70	33	33	51	33	40
Tonkilometers per personeelslid	49	45	75	34	55	43	53	25	42	100
Treinkilometers per baanvakkilometer	86	61	43	57	100	50	64	61	29	32
Reizigerstreinen per baanvakkilometer open voor reizigersverkeer	100	91	35	52	83	39	57	57	22	26
Goederentreinen per baanvakkilometer open voor goederenverkeer	67	56	67	44	100	56	67	44	22	33
Dagprestatie elektrische treinstellen	100	86	48	79	84	85	81	59	72	64
Dagprestatie diesel-elektrische treinstellen	99	81	73	73	—	71	63	100	68	60
Dagprestatie elektrische locomotieven	100	88	79	59	55	77	81	—	74	69
Dagprestatie diesel-locomotieven	25	52	26	23	9	34	29	61	100	19
Dagprestatie rijtuigen	100	62	64	67	67	54	65	47	50	59
Dagprestatie wagens	78	41	78	56	79	84	84	75	89	100
Bezettingspercentage	94	64	66	81	77	81	57	100	74	68
Reizigerskilometers per zitplaats	100	42	45	57	49	46	40	49	40	43
Gebruikscoefficiënt goederenmaterieel	75	46	36	32	100	61	50	71	89	61

(I. M.)

1894 : aandeelhouder in ca. 200 ondernemingen

TABEL 7.

	Gebruikcoëfficiënt goederenwagens
Nederland	0,21
België	0,13
Frankrijk	0,10
Italië	0,09
Zwitserland	0,28
Oostenrijk	0,17
Duitsland	0,14
Denemarken	0,20
Noorwegen	0,25
Zweden	0,17

TABEL 10.

	Ongewogen totaalklassering der beschouwde aspecten				
	totaal rangorde- nummers	volg- orde	totaal percentages	gemiddelde percentages	volg- orde
Nederland	37,5	1	1.273	85	1
Zwitserland a) ..	56	2	1.082	72	2
Denemarken a) ..	78,5	3	923	62	3
België	79,5	4	916	61	4
Duitsland	87	5	870	58	5
Oostenrijk	89	6	853	57	8
Italië	92,5	7	815	54	10
Frankrijk	95	8	823	55	9
Zweden	97,5	9	860	57	7
Noorwegen	101	10	865	58	6

a) Voor Zwitserland en Denemarken is het puntenaantal vermenigvuldigd met $\frac{15}{14}$ ten einde het ontbreken van één der aspecten te compenseren.

Het bezettingspercentage der Nederlandse treinen is na Denemarken het hoogst in de reeks; het wordt bereikt onder het zeer veelvuldig aanbieden van dezelfde stoel, zoals uit de tweede reeks blijkt. Een Nederlandse zitplaats wordt twee- tot tweeënhalmaal zoveel verkocht als die van vrijwel al de anderen van het tiental; slechts Italië dat elke stoel jaarlijks over 37.000 km verkoopt, komt iets dichterbij de Nederlandse prestatie van 65.000 km.

Voor het goederenmaterieel levert de deling van het jaarlijks aantal in eigen land beladen of aldus binnenkomende wagens dóór het aantal beschikbare wagens x 365, de gebruikcoëfficiënt op. Nederland bezet een derde plaats na Zwitserland — met veel transitieverkeer — en Noorwegen (tabel 7).

Moraal

In het vorenstaande zijn de produktie per werknemer, het rendement van infrastructuur en rollend materieel, de bezettingsgraad van het reizigersmaterieel, de gebruikcoëfficiënt van de goederenwagens en de produktie in reizigerskilometers per aangeboden zitplaats van een tiental Westeuropese spoorwegen onderling vergeleken. De vergelijkingen, die ten slotte in een tabel met rangordnummers (tabel 8) en een met percentages, waarbij de hoogste prestatie steeds op 100 gesteld is (tabel 9), nog eens zijn samengevat, pretenderen niet meer te zijn dan indicaties (de tabellen 8 en 9 zijn op blz. 1241 afgedrukt).

Wanneer de Nederlandse Spoorwegen er per onderdeel in het algemeen goed en in opmerkelijk veel gevallen het best uitkomen (tabel 10), is dit geen bewijs voor de onverbeterbaarheid van de actuele bedrijfsvoering. Wel kunnen deze cijfers aanleiding zijn voor al te gretige en gereede critici om zich af te vragen of elke spoorman inderdaad zoveel dommer zou zijn dan zij.

Utrecht.

Drs. C. P. VAN STRIEN.

Groeien ambtenaren

DE Katholieke Bond van Overheidspersoneel (KABO) is vastbesloten bij de komende salarisonderhandelingen met de regering de loonsverhoging in guldens weer te bepleiten, omdat de inkomensverschillen tussen laagst- en hoogstbetaarden elk jaar groter worden door het tot nu toe gevolgde systeem van loonsverhoging in procenten. De KABO vindt dit systeem onjuist, omdat op deze manier de welvaart wordt gebracht bij de groepen die al veel hebben en niet bij de mensen die het juist nodig hebben.

Vorig jaar pleitte de KABO in de Katholieke Centrale van Overheidspersoneel tevergeefs voor een systeem waarbij een deel van de loonruimte wordt uitgekeerd in guldens en de rest in procenten. De drie partners van de KABO in deze centrale zijn: de organisatie van de katholieke onderwijzers, de bond van katholieke politie-ambtenaren en de Algemene Rooms Katholieke Ambtenarenvereniging. De KABO kon binnen deze centrale geen meerderheid vinden voor zijn standpunt, hetgeen niet zo verwonderlijk is, indien men weet dat juist de KABO overwegend lagere ambtenaren onder zijn leden telt, terwijl dit bij de andere organisaties overwegend middelbare en hogere ambtenaren zijn.

In de centrale commissie van overleg ligt de zaak wat eenvoudiger, omdat daarin reeds vorig jaar drie van de vijf leden hebben voor een verandering van het systeem, t.w. de christelijke en de algemene centrale en het ambtenarencentrum. Tegen de verandering waren toen de centrale van hogere ambtenaren en de katholieke centrale van overheidspersoneel, waarin zoals gezegd geen meerderheid te vinden was voor het standpunt van de KABO.

Om te laten zien hoe snel de ambtenarensalarissen uit elkaar kunnen groeien bij een jaarlijkse opslag in procenten heeft men het volgende staatje geproduceerd:

Bruto salarissen per maand in guldens

functie	1962	1967	verschil	stijging 1962-1967 in pCt. a)
vuilophaler	379	634	255	67
trambestuurder	427	714	287	67
elektromonteur	447	771	324	72
lagere technicus	522	840	318	61
middelbaar technicus	691	1.117	426	61
ingenieur	1.207	2.005	798	66
hoofdingenieur	1.634	2.815	1.181	72
directeur van afdeling	2.176	4.158	1.982	91
secretaris-generaal	2.406	4.688	2.262	94
minister	3.625	7.022	3.397	94

a) Door mij aan staatje toegevoegd. B.

Uit de door mij toegevoegde kolom blijkt duidelijk, dat van zuiver gelijke procentuele verhogingen geen sprake is geweest. De procentuele verhoging was het laagst bij de lagere en de middelbaar technicus (61 pCt.), terwijl voor de hogere functies een duidelijke progressie valt aan te wijzen. Het laatste is het gevolg van de zgn. denivellering, ingevoerd door Minister Toxopeus, waarvan in de periode 1962-1967 nog drie van de vier fasen met jaarlijkse ver-

salarissen uit elkaar?

hogingen van 2 tot 10 pCt. voorkwamen. Deze denivellering — volgende op een periode waarin een sterke nivellering had plaats gevonden — was nodig, omdat de overheid wat de salariëring van middelbaar en hoger personeel betreft, achter begon te lopen bij het bedrijfsleven, waardoor het vervullen van vacatures met geschikte krachten steeds moeilijker werd. Het Kabinet-De Jong heeft doen weten, dat deze denivelleringsmaatregel aan zijn doel heeft beantwoord. Het is derhalve merkwaardig, dat men thans voorstelt om de klok terug te draaien.

Op het hiervoor gegeven staatje is echter wel het een en ander aan te merken. De gegeven salarissen zijn namelijk niet zonder meer vergelijkbaar. In 1962 werd boven de schalen nog een compensatie verleend voor premie A.O.W. met een maximum van f. 462 per jaar, terwijl er bovendien een algemene huurcompensatie bestond van 2½ pCt. met een minimum van f. 208,80 per jaar, waardoor vooral voor de laagste schalen de toestand in 1962 aanzienlijk beter was dan in het staatje wordt gesuggereerd. Een zelfde opmerking kan voor 1967 worden gemaakt. In 1967 is de bijdrage van de ambtenaar voor het pensioen verhoogd in procenten, doch daarbij werd een premievrije voet ingesteld. Als gevolg daarvan is een verbetering voor de lagere ambtenaren bereikt en een verslechtering voor de hogere ambtenaren. Om de tabel voor 1967 vergelijkbaar te maken met die van 1962 zouden de salarissen van 1967 met rond f. 36 per maand moeten worden verhoogd.

Het komt mij voor, dat de hoogste drie functies beter buiten de discussies kunnen blijven, omdat zeker daarvoor de gronden tot denivellering nog onverkort van kracht zijn. Het aantal personen, dat dergelijke salarissen geniet is bovendien zo gering, dat de *netto* invloed daarvan op de begroting praktisch kan worden verwaarloosd. Ik zeg met opzet *netto* invloed, omdat door de progressie van de inkomstenbelasting het werkelijk door verlaging beschikbaar komende bedrag niet groter is dan 1/3 van het bruto bedrag.

Na eliminatie van deze drie functies ontstaat bij toepassing van de aangegeven correcties het volgende beeld:

functie	1962 - 1967	
	schijnbare stijging in pCt.	vergelijkbare stijging in pCt.
vuilphaler	67	58
trambestuurder	67	61
elektromonteur	72	66
lagere technicus	61	55
middelbaar technicus	61	54
ingenieur	66	60
hoofdingenieur	72	66

Het verrassende van de uitkomst is wel, dat het effect van de denivellering minder groot is geweest dan men veelal denkt. De incidentele maatregelen voor de laagste ambtenaren hebben daarentegen grotere gevolgen gehad dan men veelal denkt. Merkwaardig is dat de hoofdingenieur met zijn denivellering even veel is opgeschoten als de elektromonteur zonder denivellering.

Om de betekenis voor de welvaart te achterhalen moeten nog enkele factoren in de beschouwing worden betrokken. Daarvoor ga ik uit van een gehuwde met twee kinderen (waarvoor in de ambtelijke salarisregeling een afwijkende kindertoelage bestaat).

Door mij is met verwaarlozing van enkele kleine details berekend, dat de elektromonteur in 1962 aan salaris + kindertoelage, verminderd met pensioenpremie en loonbelasting, rond f. 481 ontving, welk bedrag in 1967 is gestegen tot f. 757 of met 57 pCt. Voor de hoofdingenieur was dat in 1962 f. 1.314, terwijl dit bedrag, rekening houdend met het feit dat de belastingtabel voor de loonbelasting in 1967 de druk niet juist aangeeft wegens overschrijding van het maximum van de tabel, voor 1967 uitkomt op f. 1.949. (In beide gevallen rekening houdend met de belastingdruk vanaf 1 juli 1967). Dit is voor de hoofdingenieur een stijging van 48 pCt. Zijn geringere stijging van het besteedbaar inkomen in vergelijking tot dat van de elektromonteur is een gevolg van de stijging van de belastingdruk.

Uitgaande van het indexcijfer voor de kosten van levensonderhoud exclusief loonbelasting en verplichte sociale verzekering in 1962 van 105 en voor 1967 getaxeerd op 133, bedroeg de prijsstijging in die periode ca. 26 pCt. Het

(I.M.)

BELEG INTERNATIONAAL

BELEG IN **Interunie**

BELEG INTERNATIONAAL

BELEG INTERNATIONAAL

N.V. Internationale Beleggings Unie „Interunie”, Postbus 617, Den Haag

bedrag van f. 757 voor de elektromonteur in 1967 blijkt, rekening houdend met deze prijsstijging, toegepast op het inkomen van 1962 een welvaartsstijging in te houden van 25 pCt. van deze basis. Voor de hoofdingenieur blijkt dit 18 pCt. te zijn. Daaruit kan de conclusie worden getrokken, dat indien de denivellering niet had plaatsgevonden, de hoofdingenieur praktisch niets van de welvaartsstijging zou hebben genoten.

Voor zijn totale inkomen valt de vergelijking nog ongunstiger uit, omdat in die periode ook de vakantietoeslag is verhoogd, welke aan de top van het inkomen hoger wordt belast dan in 1962 het geval was.

In de periode 1962-1967 steeg het marginale percentage inkomstenbelasting voor de elektromonteur van 16 tot 19, terwijl dit voor de hoofdingenieur steeg van 43 tot 52. Dit verschil in belastingdruk brengt ons op het volgende punt. Als men het salaris van een hoofdingenieur met f. 100 fiscaal inkomen verlaagt, dan is het netto effect voor de schatkist $100 - 52 = 48$ pCt. hiervan of f. 48. Daarvan zou men aan de elektromonteur kunnen geven: $\frac{100}{81} \times f. 48$ of f. 59 aan fiscaal inkomen. Nu is de personele opbouw van dien aard dat er tegenover elke hoofdingenieur meer dan tien elektromonteurs (of dergelijke personen) staan, zodat hun fiscaal loon met niet meer dan f. 5 à f. 6 per jaar zou kunnen stijgen ¹⁾.

AFGAANDE op het daarover beschikbare statistisch materiaal en mijn informatie kan gezegd worden, dat in het bedrijfsleven de salariëring van topfunctionarissen in de laatste jaren ongeveer gelijke tred houdt met de ontwikkeling bij de overheid. Dit geldt ook voor de inkomensontwikkeling in de vrije beroepen (denk aan de artsenhonoraria). Onder deze omstandigheden is het ondenkbaar dat de overheid eenzijdig zou kunnen besluiten tot verlaging van de salarissen van de hogere ambtenaren, zonder te vervallen in de moeilijke positie van vóór de denivellering.

Nu de extra denivelleringsverhogingen van het salaris tot het verleden behoren, kan de hogere ambtenaar in een tijd met doorlopend stijgende prijzen en steeds toenemende belastingdruk al niet meer verwachten, dat zijn welvaartspositie nog in betekenis verbetert. Voorstellen tot verandering van het salarisbeleid als die van de KABO zouden in feite betekenen, dat hun positie niet meer verbetert of zelfs achteruitgaat, terwijl deze verandering voor het grote aantal lagere ambtenaren geen noemenswaardige verbetering kan opbrengen. Dit zijn feiten die sommige vakbondsleiders kennelijk niet zien of niet willen zien.

Utrecht.

C. P. A. BAKKER.

¹⁾ Volgens de *Inkomensverdeling 1962* had van de groep werknemers:

91,2 pCt.	een inkomen beneden f. 10.000
6,2 pCt.	„ „ van f. 10.000 - f. 15.000
1,6 pCt.	„ „ van f. 15.000 - f. 20.000
1 pCt.	„ „ boven f. 20.000.

(I.M.)

WARMTE	TECHNIEK
BEUKERS	SCHIEDAM

Rijke boeren,

DE kritiek die Drs. P. G. Dekker onder bovenstaande titel in *E.-S.B.* van 8 november 1967 leverde op bepaalde passages in mijn oratie, verschilt in wezen niet van die welke in de afgelopen weken te lezen was in andere (voornamelijk agrarisch geëngageerde) periodieken. Daarop heb ik tot nu toe niet gereageerd omdat deze critici niet mijn werkelijke uitlatingen aanvochten, maar een eigengemaakte veronderstelling die zij tussen mijn regels door daaruit meenden te moeten afleiden. Nu een dergelijk geluid ook in *E.-S.B.* opklinkt, zou ik toch gaarne even willen antwoorden.

In mijn oratie heb ik uitsluitend gesproken over (en ben ik ook verder uitgegaan van) *fiscale* inkomens (in 1960) van belastingplichtigen die elk — zoals in voetnoot 14 nadrukkelijk is medegedeeld — door het C.B.S. met hun *hele* inkomens slechts in één bedrijfscategorie zijn ingedeeld (nl. waarin het hoofdbestanddeel van dat individuele inkomen was verworven), *ook indien andere inkomensbestanddelen in één of meer andere bedrijfscategorieën werden verdiend*. Ik heb derhalve o.a. gesproken van inkomens-van-landbouwers, en *niet* — zoals de bedoelde critici en ook de heer Dekker suggereren — van alleen-in-de-landbouw-gevormde-inkomens. Door mij is dan ook nergens gesteld dat de landbouw zo uitstekend betaalt, maar alleen dat de als agrariërs geënclassificeerde belastingplichtigen een fiscaal inkomen genieten dat opvallend hoog is (bijv. in 1960 11 pCt. hoger dan het gemiddelde uit al deze Nederlandse inkomens, en zelfs 18 pCt. hoger dan het nationale gemiddelde uit alle als industrieel geënclassificeerde belastingplichtigen).

Omdat dit merkwaardige feit slechts één enkel aspect vormt van een oratie die niet geacht wordt langer dan 40 minuten te duren, heb ik voor de verklaring ervan slechts op drie factoren gewezen, nl.

1. het medewerken van echtgenoten en soms kinderen, dat in de landbouw meer voorkomt dan in de industrie;
2. de zeer forse subsidies die de landbouw ontvangt (waarbij overigens zij aangetekend dat ook industrie-arbeiders navenant hoge subsidies ontvangen, waarvan bijv. die op hun woningwetwoning al gauw f. 1.000 per jaar zal belopen);
3. de volstrekt andere getalsverhoudingen tussen arbeiders en overige inkomensstrekkers (nl. resp. 25 pCt. versus 75 pCt. in de landbouw, doch 70 pCt. versus 30 pCt. in de nijverheid).

Niet vermeld in mijn oratie, maar hier volledigheidshalve ten tonele gevoerd, zijn nog:

4. de in de landbouw stellig veel vaker voorkomende fiscale inkomensbestanddelen uit vermogen (samenhangend met de factor sub 3);
5. de vermoedelijk op flinke schaal gerealiseerde en voor de landbouw specifieke mogelijkheden voor met name kleine boeren om bij te verdienen buiten hun landbouwbedrijf, en wel
 - a) tijdens de agrarisch min of meer dode seizoenen (bijv. in landbouwindustrieën tijdens de campagnes, of in de bouw); en
 - b) tijdens de zomer in de recreatiesector (pension houden, kampeertreinenverhuur, e.d.), voor zover deze boeren tenminste wonen in „vakantiegebieden”.

arme landbouw (II)

Hoeveel boeren op een of meer van deze wijzen hun inkomen op niet-agrarische manier aanvullen, en op welke schaal, kan helaas zelfs niet bij benadering uit het basis-materiaal worden afgeleid. Maar dat zulks op veel grotere schaal geschiedt (en door de specifieke structuur van de agrarische bestaanswijze ook kan geschieden) dan in de industrie, lijdt geen twijfel. Misschien is aldus zelfs in wezen het verschil verklaard tussen de door mij gebezigde fiscale inkomens enerzijds en de door Drs. Dekker genoemde verschillen in netto toegevoegde waarde tegen factorkosten. Waar overigens de landbouw volgens deze laatstgenoemde maatstaf nog altijd een 4 pCt. beter figuur slaat dan de industrie, is het mij op mijn beurt niet duidelijk waarom de heer Dekker desondanks stelt dat „de industrie (gemiddeld) winstgevender (blijkt) te zijn dan de landbouw”. Maar dit terzijde.

VAN de hierboven genoemde vijf factoren, die het toch inderdaad opvallende verschil in fiscaal inkomen tussen agrarisch- en industrieel-geclassificeerden (deels?) verklaren, behoort alleen de subsidie niet wezenlijk tot de kenmerken van het landbouwbedrijf. Indien op het fiscale inkomen van agrariërs dit subsidie-aandeel in mindering zou kunnen worden gebracht, zou een m.i. reële vergelijking resulteren tussen de welvaart die elk van deze twee bestaansvormen (niet: bedrijfstakken!) creëert. Hoewel deze correctie zeer moeilijk lijkt uit te voeren (zeker in regionaal opzicht) twijfel ik er niet aan of zelfs dan zullen in bepaalde regio's van Nederland de inkomens der agrariërs nog zo hoog blijken, dat elke industrialisatie aldaar het gemiddelde inkomen uit alle bedrijfstakken in zo'n streek aanmerkelijk zal verlagen. Vandaar (en alleen dát heb ik gesteld!) dat in of ten aanzien van zulke regio's althans de vraag moet worden gesteld of men wel serieus moet streven naar het aantrekken van industrie, die bovendien in eerste instantie ongeschoolden zal moeten gebruiken en ook in tweede en derde instantie arbeidsintensief zal zijn, derhalve relatief lage lonen zal betalen.

Bij deze vraagstelling houde men er dan wel rekening mee (in tegenstelling tot sommigen van mijn critici) dat ik Nederland had onderverdeeld in 128 economisch-geografische gebieden, en dus bepaald niet heb gepleit voor een „agrarisch laten van het noorden des lands”, dat in genoemde indeling uit niet minder dan 18 regio's is samengesteld. Maar wèl moet men m.i. die vraag stellen voor landstreken van een dergelijke omvang waar het fiscale inkomen van agrariërs niet de landelijke 18 pCt. boven dat der industrie-inkomens uitsteekt, maar 40, 50, 60 en soms nog meer procenten (zoals bijv. op het Groninger Hogeland, de Friese Greidhoek, de Drentse Veenkoloniën, de IJsselmeerpolders, West-Friesland of Westelijk Zeeuws-Vlaanderen). Vanuit die gebieden kan men m.i. beter de migratie van overtollige mensen bevorderen, niet noodzakelijkerwijs naar de Randstad, maar naar minder ver weg gelegen (eventueel kunstmatig te stimuleren) urbane kernen van formaat. Daar zullen deze gemigreerden niet alleen een hoger nominaal inkomen verdienen, maar ook een grotere bijdrage leveren tot het nationaal inkomen (zij het wellicht met hogere „social costs”).

Een andere, wat nauwkeuriger methode om de betekenis van de landbouw voor de regionale welvaart vast te stellen, is de bepaling van wat ik zou willen noemen het *Regionaal Effect van Fiscale Inkomens der agrariërs* (REFIa), dat resulteert uit de formule:

$$\text{REFIa}_y = \frac{\text{aantal FIA in } y \times 100}{\text{aantal FIT in } y} \times \frac{\text{hoogte gemidd. FIA in } y \times 100}{\text{hoogte gemidd. FIT in } y}$$

waarbij:

REFIa_y = Regionaal Effect van Fiscale Inkomens der agrariërs in regio y

FIA = Fiscale Inkomens der agrariërs

FIT = Fiscale Inkomens van alle belastingplichtigen

NEFIa = Nationaal Effect van Fiscale Inkomens der agrariërs = $\frac{\text{aantal FIA in Ned.} \times 100}{\text{aantal FIT in Ned.}} \times \frac{\text{hoogte gemidd. FIA in Ned.} \times 100}{\text{hoogte gemidd. FIT in Ned.}}$

Hierbij wordt dus niet alleen rekening gehouden met de mate waarin het regionale en nationale fiscale inkomen van agrariërs hoger of lager is dan het gemiddelde fiscale inkomen uit alle bedrijfstakken in resp. elke regio en Nederland, maar ook met het gewicht van de inkomens der agrariërs, c.q. hun procentuele aandeel in alle inkomens. Aangezien in 1960 in Nederland het aantal fiscale inkomens van agrariërs 9 pCt. bedroeg van het totale nationale aantal fiscale inkomens, en het gemiddelde guldenbedrag uit alle fiscale inkomens van agrariërs 11 pCt. hoger was dan dat uit alle fiscale inkomens in alle bedrijfstakken, was het NEFIa in dat jaar $9 \times 11 = 99$. Bepaalt men vervolgens voor alle 128 economisch-geografische gebieden het REFIa, dan blijkt dit in 12 gebieden 8 of hoger te zijn, in 13 gebieden 6 of 7, in 21 gebieden 4 of 5 en in 19 gebieden 2 of 3. Hoe hoger het REFIa in een streek is, des te sterker zal — ceteris paribus — het verlagend effect van industrialisatie zijn op het regionale gemiddelde (fiscale) inkomen. Zulke gebieden zouden in ons steeds meer verurbaniserend Nederland beter „groen gehouden” kunnen worden, en — voor zover het gewenst is ze overheidssteun te geven — deze moeten ontvangen in de vorm van maatregelen die enerzijds de agrarische produktiviteit ten goede komen en anderzijds een zo gestroomlijnd mogelijke afvloeiing van het regionale bevolkingsoverschot bevorderen.

Groningen.

Prof. Dr. R. TAMMSMA.

Naschrift

PROF. Tamsma heeft met zijn inaugurele rede twijfel „gezaaid rond de industrialisatiepolitiek”. Dit was mijn eerste conclusie in *E.-S.B.* van 8 november 1967. Deze twijfel is meer het gevolg geweest van de tekst in zijn geheel dan van bepaalde passages. De indruk die zijn oratie heeft gemaakt blijkt ook door Prof. Tamsma zelf op verscheidene plaatsen te zijn bespeurd.

Logischerwijze zou twijfel rond de industrialisatiepolitiek wel een begrijpelijk gevolg zijn geweest van relatief slechte resultaten van de industrie. Niets lag voor een lezer dus meer voor de hand (ondanks een voetnoot) dan dat de door Prof. Tamsma gebruikte cijfers een indruk zouden geven van de winstgevendheid van deze sectoren. Om dit misverstand uit de weg te ruimen, wees ik erop dat de netto toegevoegde waarde tegen marktprijzen een beter criterium voor winstgevendheid was dan het gemiddelde fiscale inkomen. De industrie gaf in 1960 een 22 pCt. hogere gemiddelde toegevoegde waarde (netto, marktprijzen) per belastingplichtige dan de landbouw. Hierom meende ik te kunnen stellen dat de industrie gemiddeld voor onze volkshuishouding winstgevender bleek te zijn dan de landbouw. Volledigheidshalve liet ik daarnaast ook nog een vergelijking zien van de netto toegevoegde waarde tegen factorkosten in beide sectoren. Echter, de subsidies aan de landbouw en de indirecte belastingen die door de industrie opgebracht worden (in 1960 f. 2 mrd.) maakten de netto toegevoegde waarde tegen factorkosten nationaal gezien tot een ongeschikte maatstaf.

Veel essentiëler was mijn bedenking dat gemiddelde inkomens zich niet lenen voor een beoordeling van de merites van een industrialisatiepolitiek. Hiervoor is een marginale analyse nodig van de inkomens der verschillende sectoren. Ik liet zien dat er bij een regionale bevolkingsaanwas drie alternatieven zijn voor industrialisatie ter plaatse. Het minst ongunstige alternatief bleek het laten vertrekken van die aanwas naar andere streken, waardoor de lasten op die andere gebieden zouden worden afgewenteld.

Op deze bedenking reageert Prof. Tamsma enigszins in het tweede deel van zijn artikel. Nu geeft hij een alternatief voor de door hem verworpen industrievestiging in welvarende agrarische gebieden. Hij wenst namelijk migratie van overtollige mensen naar urbane kernen van formaat. Dit is een waardevolle verduidelijking van zijn oratie. Helaas blijkt uit het gebruikte cijfermateriaal nergens dat de gemigreerden inderdaad een hoger nominaal (laat staan reëel) inkomen zouden verdienen in die steden en dat zij daar een grotere bijdrage tot het nationaal inkomen zouden leveren. Uit de kennis van gemiddelden kan een dergelijke conclusie dan ook nimmer worden getrokken.

De kern van het betoog van Prof. Tamsma is dat er agrarische welvaartsoases zijn en dat deze zoveel mogelijk zo moeten blijven. Tegen de rekenmethode om dergelijke oases te vinden zijn ernstige bezwaren mogelijk ¹⁾, nog afgezien van een rekenfoutje en een wat storend gebrek aan analogie tussen de begrippen REF_{Ia} en NEF_{Ia} ²⁾. Helaas kan ik Prof. Tamsma geenszins volgen in zijn stelling dat agrarische welvaartsoases om wille van hun hoge gemiddelde inkomen ongeschikt zouden zijn voor industrievestiging. Er is weinig reden om de armen bij de armen te stoppen en de rijke boeren apart te houden. Zo'n bescherming van rijke gebieden houdt wel het gemiddelde inkomen ter plaatse op peil, maar geeft op zich geen steun aan arme streekgenoten die naar de stad gestuurd worden.

We zullen de gemiddelde streekinkomens nu maar laten rusten. Van belang zijn de marginale effecten. Wat zullen de bij industrialisatie betrokken mensen straks in de streek zelf of elders kunnen verdienen, wat zullen de sociale neveneffecten van wel en niet migreren zijn en wat de gevolgen voor het nationaal inkomen? Noch REF_{Ia} noch NEF_{Ia} kan hierover opheldering verschaffen.

Argumenten zijn denkbaar voor een politiek die uiterlijk lijkt op die van Prof. Tamsma. Het gebruikte cijfer-

Standpunten

„EEN bundeling van een aantal standpunten”, aldus omschrijft de redactie van het Tijdschrift voor Vennootschappen, Verenigingen en Stichtingen de inhoud van het speciale nummer van T.V.V.S. over „Ondernemer en onderneming” ¹⁾.

Liefst twintig artikelen bevat dit nummer, verdeeld over drie groepen beschouwingen. De wetenschappelijke zijde van de problematiek wordt belicht door twaalf auteurs op het gebied van de economie, de rechtswetenschap, het fiscaal recht, de sociologie en de psychologie. In deze afdeling treft men o.a. bijdragen aan van de hoogleraren Haccoû, Lambers, Hartog, De Gaay Fortman, Haardt, Hofstra, Van Lennep en Van Doorn. De heren Bruynzeel, Olthof en Bentz van den Berg zetten het standpunt uiteen van ondernemers en vakbeweging; dit doen ook de woordvoerders van een zestal politieke partijen met betrekking tot hun partijstandpunten. Het laatste is van belang in verband met de mogelijkheid van een komende parlementaire behandeling van wijzigingen in de juridische voorschriften omtrent een of meer rechtsvormen der onderneming.

Twintig artikelen in 102 bladzijden; veel variatie, weinig substantieels. Dat laatste is ook niet nodig voor „standpunten”; die moeten kort geformuleerd kunnen worden. Verplichte literatuur voor allen die met weinig lezen willen weten hoe de wensen, opvattingen en verhoudingen liggen met betrekking tot dit, langzamerhand zeer „doorgezeten”, onderwerp.

dR

¹⁾ Uitgegeven door Kluwer, oktober/november 1967, f. 5.

materiaal kan echter geen steun geven aan zijn conclusies. Gemiddelde inkomens vormen geen indicator voor industrievestiging. Als alternatief wordt stadsvorming of -uitbreiding wel aanbevolen doch niet gearchtund. Een marginale analyse blijft nodig.

Groningen.

P. G. DEKKER.

¹⁾ REF_{Ia} geeft niet aan wat de rijkdom of armoede van boeren in een bepaalde streek is ten opzichte van het Nederlandse gemiddelde. De formule kan als volgt herschreven worden: REF_{Ia} = het percentage agrarische belastingbetalers in een streek × hun procentuele inkomen t.o.v. dat van alle belastingbetalers in de streek: 999 (NEF_{Ia} = 999, zie voetnoot 2). Een gebied met zeer veel arme keuterboeren maar nog armere ambachtlieden en winkeliers zal dan ook een hoge waarde van REF_{Ia} opleveren en dus geen industrie mogen krijgen! Voor een dergelijk zeer arm gebied met 54 pCt. boeren (onder de belastingbetalers) is REF_{Ia} driemaal zo hoog als voor een zeer rijke streek met 18 pCt. boeren (de respectieve waarden zijn 6 en 2), als beide streken de zelfde inkomensverhoudingen hebben als Nederland, dus 111 : 100.

Ook over de waarde van het landschap geeft REF_{Ia} geen informatie.

²⁾ Als namelijk, zoals gesteld, gemiddeld F_{Ia} in Nederland 11 pCt. hoger is dan F_I, dan is de tweede term van het produkt dat NEF_{Ia} voorstelt gelijk aan $\frac{111 \times 100}{100} = 111$, zodat NEF_{Ia} = 9 × 111 = 999 (i.p.v. 99).

Men zou een terminologie verwachten waarbij REF_{Ia} gelijk zou zijn aan NEF_{Ia}, zij het met regionale gegevens gesubstitueerd voor de nationale. In feite geeft echter REF_{Ia} de verhouding tussen NEF_{Ia} en zijn regionale analogon.

De wording van een kapitaalcrisis: kort commentaar

IN een eerste artikel in dit blad ¹⁾ beschreef Ir. van Tol de ontwikkeling van een aantal macro-economische grootheden in Nederland vanaf 1948. Op grond van een eenvoudig econometrisch model kwam hij tot de conclusie, dat er een steeds grotere kloof dreigt te ontstaan tussen de voor investeringen benodigde financieringsmiddelen en de uit de besparingen beschikbaar komende middelen.

De werkwijze van Ir. van Tol was echter niet zonder feilen en het ontbrak hem m.i. daardoor aan een voldoende basis voor zijn pessimistische conclusie ²⁾. Evenmin was er daarom reden de prognose van het C.P.B. voor 1970 te betwijfelen.

Recentelijk is Ir. van Tol uitvoerig op mijn kritische kanttekeningen ingegaan door zijn betoog te herschrijven ³⁾. Hij gaat, het moet worden erkend, dieper en vollediger op de kwesties in en komt — zij het na enige belangrijke modificaties in de vorm van zijn model — tot dezelfde conclusie als tevoren, waarbij hij met name de eerder genoemde prognose van het C.P.B. kritisch ter discussie stelt.

Ondanks de verbeteringen, die Ir. van Tol in zijn laatste artikel aanbrengt, blijven er m.i. enige zwakke plekken bestaan, die de houdbaarheid van zijn betoog aantasten. Over de voornaamste punten worden hier enige korte opmerkingen gemaakt.

1. Eerder uitte ik op de gemaakte regressies kritiek i.v.m. het optreden van trendcorrelatie. Ir. van Tol neemt deze kritiek over door verder gebruik te maken van de gedefieerde waarnemingen. Hiermee wordt helaas slechts één van de oorzaken van de trendcorrelatie weggenomen. Uit zijn figuur 1 blijkt duidelijk dat de economische groei zijn trendeffect blijft uitoefenen. De correlatiecoëfficiënten blijven dan ook zeer hoog (de gevallen met $r = 1$ berusten kennelijk op afronding). Deze uitkomsten zijn gezien de optredende trendcorrelatie nog steeds onbetrouwbaar. Dit kan belangrijke invloed hebben op de grootte van de marginale spaarquote, zoals blijkt uit de becijferingen zoals die zijn weergegeven in de voetnoten 11 en 12 van mijn eerdergenoemde artikel.

2. Indien men dergelijke trendcorrelaties vermijdt, blijken de correlatiecoëfficiënten aanmerkelijk lager uit te vallen. Ir. van Tol schrijft deze daling abusievelijk (geheel) toe aan het verschil tussen een lineair en een curvi-lineair verband ⁴⁾. Zo vond ik bij mijn vroegere berekeningen voor de verklaring van de differenties van de gedefieerde waarden van de particuliere besparingen uit de overeenkomstige waarden van het looninkomen en het overige inkomen een gecorrigeerde correlatiecoëfficiënt van 0,69, d.w.z. dat slechts 50 pCt. van de variantie van de te verklaren variabele met bovengenoemde grootheden kon worden verklaard. Een dergelijk resultaat wijst m.i. hoofdzakelijk in de richting te streven naar een vollediger model,

dat een betere verklaring kan geven. Hierover nog enige opmerkingen in het volgende punt.

Verder moet hier nog worden gewezen op de volgende misvatting van Ir. van Tol. Eerder maakte ik de kanttekening dat het bekend is, dat de waarden van de geschatte parameters in een simultane schatting van alle vergelijkingen van het model anders uitvallen dan wanneer men telkens één vergelijking apart schat, zoals Ir. van Tol in feite doet. Hij vat deze opmerking ten onrechte op in de zin van het uitvoeren van een multi-pele regressie, d.w.z. het geval wanneer men twee of meer verklarende variabelen tegelijkertijd beschouwt ⁵⁾. (In dit geval is er in het algemeen eveneens verandering in de waarden van de parameters t.o.v. de enkelvoudige correlatie). Ik pleit zowel voor een beter en vollediger model in de zin van meer vergelijkingen als in de betekenis van meer variabelen per vergelijking!

3. Ir. van Tol heeft zelf reeds in deze richting gewerkt door de introductie van een vergelijking ter verklaring van de gemiddelde winstquote. Nadere statistische informatie over deze regressie zou welkom zijn. Verdere verbeteringen verkrijgt men, wanneer men tevens grootheden als algemeen prijspeil, nationaal inkomen, investeringen e.d. in een volledig model opneemt als endogene variabelen. In dit verband tevens de kanttekening, dat Ir. van Tol m.i. niet bijzonder sterk staat met zijn these over het verband tussen belastingdruk en totale besparingen. Het feit dat de Nederlandse overheid een dergelijke beïnvloeding in het verleden niet heeft nagestreefd (behalve tijdens de bestedingsbeperking van 1957/1958 en met resultaat!) bewijst nog geenszins de onmogelijkheid ervan. Met name zijn stelling, dat een verhoging der indirecte belastingen via loonsverhoging de totale besparingen ongewijzigd laat, is aan sterke twijfel onderhevig.

Onder dit punt nog iets over de relatie investeringen-besparingen. Ir. van Tol schuift mij de uitspraak in de schoenen, dat investeringen en besparingen ex post altijd gelijk zijn aan elkaar. Ik schreef: in een gesloten volkshuishouding (waarin overigens zeker overbesteding kan voorkomen!). Voor een open volkshuishouding schreef ik: vrijwel identiek aan elkaar. Zijn in voetnoot 1 van blz. 844 geuite vermoeden dat ik wat anders bedoel, is een onjuiste veronderstelling. Overigens komt Ir. van Tol niet meer op zijn investeringsfunctie terug, maar ver-

¹⁾ T. van Tol: „Overheidsinvesteringen in de verdrukking” in *E.-S.B.* van 25 januari 1967.

²⁾ A. J. Vermaat: „Raken de investeringen werkelijk in de knel?” in *E.-S.B.* van 21 juni 1967.

³⁾ T. van Tol: „De wording van een kapitaalcrisis” (I) en (II) in *E.-S.B.* van 16 en 23 augustus 1967.

⁴⁾ Van Tol t.a.p. blz. 822.

⁵⁾ Van Tol t.a.p. blz. 843.

(I.M.)

§ N.V. SLAVENBURG'S BANK §

sinds 1917

sinds 1917

STENOGRAFENBUREAU W. STEMMER & ZN N.V.

Lieven de Keystr. 77, tel. (010) 20 06 86, Rotterdam-14
vervaardigt o.a. de officiële gemeenteraadsverslagen
van Arnhem, Baarn, Dordrecht, Eindhoven, Gronin-
gen, Haarlem, Hilversum, Maastricht, Renkum en
Rotterdam.

Wij leveren nu ook

NOTULEN VAN DIRECTIE- EN AANDEELHOUDERSVERGADERINGEN

De jarenlange gedegen ervaring van ons bureau, toe-
passing van moderne geluidopnametechniek en voor-
al onze eersteklas medewerkers garanderen snel en
accuraat werk, uitgevoerd op uiterst betrouwbare en
discrete wijze.

(I.M.)

volgt met de prognose van het C.P.B. voor de gewenste investeringen in de periode 1965-1970. Men dient echter niet te vergeten, dat in een volledig model ook de investeringen verklaard dienen te worden en hun invloed op andere factoren moet worden nagegaan. Enerzijds staat vast dat de investeringen voor een groot deel afhankelijk zijn van de winsten. Anderzijds gaat er belangrijke invloed uit van de investeringen op grootheden als nationaal inkomen, algemeen prijspeil e.d.

4. Op grond van bovenstaande opmerkingen bestaat er m.i. voldoende twijfel aan de juistheid van de door Ir. van Tol gevonden waarden van de betrokken parameters. Dit is van groot belang voor het kwantitatieve aspect van de door hem getrokken conclusies, met name wat betreft zijn prognose voor 1970. Nu wil ik stellig niet een afname van de marginale spaarquote sedert 1948 ontkennen. Wel meen ik, dat Ir. van Tol tot een te sterke daling komt. Dit schrijf ik, naast bovengenoemde technische en methodische bezwaren, toe aan de gebruikte cijferbasis. De eerste jaren, met name 1948-1952, zijn te bijzonder om te kunnen dienen als een basis voor een trendextrapolatie van de marginale spaarquote.

5. De termen optimale winst- en spaarsituaties, die Ir. van Tol introduceert voor die punten waarbij gemiddelde en marginale winst- c.q. spaarquoten gelijk zijn aan elkaar, dient men zo snel mogelijk te vergeten. Zijn parallel met het bedrijfsoptimum is noch ter zake (hij zegt elders in zijn artikel terecht, dat de optimale spaarquote afhangt van het niveau der gewenste investeringen), noch juist (want gelijkheid van marginale en gemiddelde kosten is geen voorwaarde voor het bedrijfsoptimum). Verder is het onjuist als Ir. van Tol het spaartekort afleidt als het verschil tussen de lijn van de werkelijke besparingen en de „demografische” lijn. Uiteraard gaat het om het verschil tussen de gewenste investeringen en de feitelijke besparingen.

Ten slotte nog een opmerking over de kritiek op de prognose van het C.P.B. Dit is stellig geen extrapolatie van historische tendenties. Zelfs indien Ir. van Tols kwantitatieve exercities volledig juist zouden zijn, kan het C.P.B. een afwijkende ontwikkeling voorspellen. In de prognose gaat men immers uit van een bepaalde loon- en belastingpolitiek ter realisatie van de benodigde besparingen. Het is dan ook volledig in overeenstemming met deze C.P.B.-prognose, wanneer de *Nota inzake groei en structuur van onze economie* (1966) stelt: „De verhoging van de besparingen is wellicht de belangrijkste opgave, waarvoor ons land met het oog op de economische groei en de leef-

baarheid in ruimere zin tijdens de komende periode wordt gesteld. Het is daarom van de grootste betekenis, zowel via het budgettaire, het monetaire en het loon- en prijsbeleid, alsook door middel van een specifiek op de bevordering van de besparingen gericht beleid bij te dragen tot de noodzakelijke verhoging van de spaarquote” (blz. 26-27). Over de kans van slagen van de C.P.B.-prognose kan men vanzelfsprekend van oordeel verschillen.

Waddinxveen.

Dr. A. J. VERMAAT.

Naschrift

IN dit beknopte naschrift bij het bovenstaande kort commentaar van Dr. Vermaat op mijn artikelen „De wording van een kapitaalcrisis” (I) en (II)¹⁾ zal ik de opmerkingen puntsgewijs bespreken.

Ad 1. Dr. Vermaat betoogt, dat thans wel door te defleren de prijstrend is uitgeschakeld, doch dat de groeitrend nog niet is uitgeschakeld; dit laatste zou kunnen gebeuren door uit te gaan niet van de gedefleerde waarnemingen, doch van de jaarlijkse *verschillen* van de gedefleerde waarnemingen. De lezer beoordele zelve de resultaten van de verschillende bewerkingen:

a. Ongedefleerde waarnemingen:

$$S = 0,88 W - 3,30 \quad (r = 0,99) \quad s_w = 0,88 \quad ^2)$$

b. Gedefleerde waarnemingen:

$$S' = 0,88 W' - 3,35 \quad (r = 0,99) \quad s'_w = 0,88 \quad ^3)$$

c. Differenties van gedefleerde waarnemingen:

$$\Delta S' = 0,72 \Delta W' + 0,06 \quad (r = 0,84) \quad s'_w = 0,89 \quad ^4).$$

Het blijkt, dat de op het nationale overige meerinkomen betrokken marginale spaarquote s_w volgens de drie methoden hetzelfde is gebleven. De correlatiecoëfficiënt daalt, zoals te verwachten was⁵⁾, doch hij blijft goed (0,84). Ik zie dus geen redenen om te twijfelen aan de juistheid van de gevonden relatie en dit temeer niet, omdat dezelfde waarde voor s_w gevonden wordt volgens formule (5), die op geheel andere wijze is afgeleid⁶⁾.

Ad 2. De hierboven sub c uitgevoerde toetsing aan een lineaire regressievergelijking voor de verschillen van de jaarlijkse waarnemingen, is alleen mogelijk als er voor de waarnemingen zelve ook een lineair verband bestaat, zoals blijkt uit formule b. Als deze laatste relatie van curvilineaire aard is, zoals bijv. het geval is bij mijn formule (1)⁷⁾, dan kan men voor de differenties van deze waarnemingen bezwaarlijk een lineair verband vermoeden. Dit blijft m.i. de hoofdoorzaak, waarom Dr. Vermaat in een zodanig geval tot de zeer lage correlatiecoëfficiënt van 0,56 komt⁸⁾.

Door mij werd naar mijn mening een behoorlijk verband aangetoond tussen de *totale* besparingen en het totale niet-looninkomen. Dr. Vermaat wenst nu verder te gaan en hij tracht een verband te leggen tussen de *particuliere* besparingen en het looninkomen resp. overig inkomen. Hij vond hierbij een lage correlatiegraad en hij bepleit een streven naar een vollediger model. Het wil me voorkomen, dat dit voor het geval van Dr. Vermaat ook noodzakelijk

¹⁾ *E.-S.B.* van 16 en 23 augustus 1967.

²⁾ Formule, gevonden door Dr. Vermaat voor de jaren 1950/1966. Zie *E.-S.B.*, blz. 652, voetnoot 11, formule (2).

³⁾ Formule, gevonden door schrijver dezes voor de jaren 1948/1965. Zie *E.-S.B.*, blz. 822, formule (6).

⁴⁾ Berekend voor de periode 1948/1965.

⁵⁾ Vide mijn uiteenzettingen hieromtrent in *E.-S.B.*, blz. 326 sub B.

⁶⁾ Formule (5), *E.-S.B.*, blz. 822.

⁷⁾ Formule (1), *E.-S.B.*, blz. 821.

⁸⁾ Dr. Vermaat, *E.-S.B.*, blz. 652, voetnoot 11, formule (3).

is; ik moge hem daarbij in overweging geven als variabele met een contraire werking de overheidsbesparingen op te nemen.

Ad 3. Vanwege de wetenschappelijke efficiency en gegeven de door mij gevonden goede correlatie, waarvan de causale samenhang door mij ook in kwalitatief opzicht werd beschreven, komt het mij overbodig voor uitsluitend voor dit doel een volledig econometrisch model op te stellen van de nationale economie.

Ad 4. Ook als men de door Dr. Vermaat bedoelde beginjaren weglaat, behoudt men dezelfde relatie tussen S' en W' . M.a.w. men kan het linkerdeel van de curve bedekken en dan blijft het rechterdeel van de curve hetzelfde verloop behouden.

Ad 5. Het door mij gehanteerde begrip gebruik ik in analoge zin als Von Stachelberg⁹⁾ het begrip bedrijfs-optimum gebruikt; dit wordt door hem gedefinieerd als het snijpunt van grenskosten en de gemiddelde totale kosten. Dit is een punt in de kostencurve van de onderneming, dat uitsluitend betrokken is op de kosten van een eenheid produktiemiddel en de fysieke opbrengst daarvan. Dit punt is te vinden zonder dat men de verkoopprijs van het produkt kent. Het doet dus geen enkele uitspraak omtrent de grootte van de winst. Ik heb dan ook uitdrukkelijk vermeld, dat dit optimum wel onderscheiden dient te worden van het winstmaximum¹⁰⁾. Overigens ben ik duidelijk genoeg geweest door te stellen, dat het aldus gedefinieerde spaaroptimum geen doel in zich zelf is!

Door mij is geen kritiek geïoefend op de prognose van het C.P.B. noch ook heb ik zelf een prognose gesteld. In fig. 6¹¹⁾ heb ik grafisch de verschillen getoond tussen de

mogelijke en de werkelijke besparingen t/m 1965. Daarnaast heb ik met een punt aangegeven, wat volgens het C.P.B. het wenselijke investeringspakket is voor 1970. Het C.P.B. stelt, dat de nodige besparingen voor dit investeringspakket slechts bereikt kunnen worden, als de loonontwikkeling een geheel andere weg inslaat en het C.P.B. stelt zelf uitdrukkelijk, dat in 1966 niet aan deze voorwaarde is voldaan (in 1967 trouwens ook niet).

Ik blijf derhalve bij mijn hoofdconclusie, dat de besparingen relatief dalen, omdat het niet-looninkomen relatief daalt. Dit wordt op zich zelf veroorzaakt door het afnemen van de zelfstandige beroepsbevolking en doordat de reële loonkosten meer gestegen zijn dan de arbeidsproductiviteit. Verhoging van de besparingen en het ongedaan maken van de huidige kapitaalschaarste is m.i. dan alleen mogelijk, door de reële lonen weer in overeenstemming te brengen met de algemene arbeidsproductiviteit, terwijl compensatie van de demografische daling van de besparingen alleen mogelijk zal zijn door een algemene, dus verplichte besparing uit de lonen. In de Troonrede van dit jaar is in de economische paragraaf de noodzaak van grotere besparingen terecht centraal gesteld; als men wil, dat dit geen dode letter blijft, dan zal men zich nader dienen te bezinnen op de omstandigheden, die op het sparen van invloed zijn. Ik hoop met mijn artikelen een steentje tot deze bezinning te hebben bijgedragen.

Laren (N.H.).

Ir. T. VAN TOL.

⁹⁾ H. von Stachelberg: *Grundlagen der theoretischen Volkswirtschaftslehre*, hoofdstuk 3, paragraaf 1.

¹⁰⁾ *E.-S.B.*, blz. 844, 1e kolom, 1e alinea.

¹¹⁾ *E.-S.B.*, blz. 846.

Boekbesprekingen

Stichting Nederlands Vervoerswetenschappelijk Instituut: De economische betekenis van het vervoer in de E.E.G.-landen en een drietal E.F.T.A.-landen. Rotterdam 1967, 248 blz.

ER wordt veel geklaagd over het gebrek aan statistische gegevens met betrekking tot het vervoer. Zo heeft bijvoorbeeld de Europese Commissie bij herhaling verzocht dat het verkrijgen van een goed inzicht in de Europese vervoersmarkt bemoeilijkt wordt door de tekortkomingen die het beschikbare statistische materiaal vertoont.

De recente publikatie van het Nederlands Vervoerswetenschappelijk Instituut over de economische betekenis van het vervoer wil deze lacune op een aantal punten vullen. De studie bevat een schat van gegevens over de positie van de verschillende takken van vervoer ten aanzien van de nationale inkomensvorming, de investeringen en de betalingsbalans. Daar deze gegevens zijn berekend zowel voor de E.E.G.-landen als voor Engeland, Noorwegen en Denemarken is het nu mogelijk de uiteenlopende structuur en betekenis

van het vervoer in de belangrijkste Westeuropese landen direct te vergelijken.

Het is ondoenlijk de resultaten van dit uitgebreide onderzoek hier weer te geven, terwijl een samenvatting aan de waarde van de studie tekort zou doen. De grote lijnen die uit de analyse naar voren komen zijn immers niet nieuw; het belang van de publikatie ligt juist in de gedetailleerde en zo volledig mogelijke verzameling van vergelijkbare gegevens over de in- en output-structuur van de sector vervoer in de genoemde landen.

Slechts een enkel gegeven, dat althans voor mij enigszins verrassend was, moge hier worden genoemd. Ondanks onze vermaarde export van vervoerdiensten blijkt de bijdrage van het „inland transport” (tot dusverre het enige vervoer dat in de E.E.G.-vervoerpolitiek een rol speelt) een relatief laag percentage van het Nederlands natio-

naal produkt te vormen, nl. 3,3 pCt. hetgeen minder is dan bijv. in België, Frankrijk en Italië (resp. 4,1 pCt., 3,7 pCt. en 3,8 pCt.) en slechts iets meer dan in West-Duitsland (2,9 pCt.). Deze cijfers krijgen nog meer reliëf wanneer men bedenkt dat het eigen vervoer, dat niet in deze percentages is begrepen, in Nederland een minder grote rol speelt dan elders (van het totale aantal vrachtauto's is bijv. in Nederland ca. 70 pCt. in het eigen vervoer betrokken, tegenover meer dan 80 pCt. en in een enkel geval meer dan 90 pCt. in de andere E.E.G.-landen). Wellicht hangt deze weinig prominente rol van het Nederlandse „inland transport” samen met een relatief lage vervoersquote van de nationale produktie als gevolg van de geografisch sterke concentratie van de Nederlandse bedrijvigheid.

Dat het Nederlandse vervoer in totaal desondanks een relatief hoog aandeel heeft in het nationaal produkt (nl. 7,3 pCt., op Noorwegen na het hoogste percentage van de onderzochte landen, w.o. bijv. Frankrijk en West-Duitsland

beide met 5,1 pCt.) en een belangrijke bijdrage levert tot het gunstige saldo op onze dienstenbalans (f. 1,6 mrd. in 1959!) is voornamelijk te danken aan de zeevaart en, zij het in mindere mate, ook aan de luchtvaart (met bijdragen van resp. 2,6 pCt. en 0,6 pCt. tot het nationaal produkt). Met uitzondering van Noorwegen, waar de zeevaart een exceptioneel grote rol speelt, liggen deze cijfers aanzienlijk boven die van de andere onderzochte landen.

Het bovenstaande is slechts een zeer kleine greep uit de schat van cijfermatige gegevens die in deze publikatie bijeen zijn gebracht. De studie is een onmisbare bron voor ieder die belangstelling heeft voor het Europese vervoer, hetzij als object van wetenschappelijke studie, hetzij met het oog op de beleidsproblemen waarmee de nationale en communautaire vervoerspolitiek zo rijkelijk gezegend is.

De Bilt.

C. J. OORT.

Walther Hoffmann (Herausgeber): Textilwirtschaft im Strukturwandel, mit Beiträgen von W. G. Hoffmann, H. Wellenreuther, W. Rothe, F. Fabian, P. Sass, Y. de Cuvry, F. Aumann, H.-P. Lösch, H. Reisewitz, W. Kurth, Th. Mandt. J. C. B. Mohr (Paul Siebeck), Tübingen 1966, VIII + 384 blz.

DIT boek is gepubliceerd naar aanleiding van het 25-jarig bestaan van de door Prof. Hoffmann geleide „Forschungsstelle für allgemeine und textile Marktwirtschaft an der Universität Münster“. Het bevat bijdragen van de in de titel genoemde schrijvers over resp. de positie van de

textielindustrie in het algemene economische ontwikkelingsproces; marktform en marktgedrag in de textiel; arbeidskosten in de textielindustrie in de E.E.G.; het concentratieproces in de Engelse textielindustrie; de naoorlogse positie van de Westduitse textielindustrie; onderzoek naar de

concurrentiefactoren van de Engelse en de Westduitse wolindustrie; 4 auteurs over aspecten van de expansie van de textielindustrie in de Bondsrepubliek; 25 jaar onderzoek voor de textielindustrie in Münster.

Het boek bevat veel cijfermateriaal van algemeen-statistische aard dat de ontwikkeling van de textielindustrie in verschillende Europese landen belicht. Hoffmann put uit zijn rijk materiaal aan ontwikkelingscijfers over meer dan een eeuw. De meeste andere auteurs beperken zich tot de periode na de tweede wereldoorlog. Enige van de bekende ontwikkelingen worden er op verschillende wijze door belicht; zo o.a. de relatief langzame groei, al geruime tijd, van de textielindustrie in vergelijking tot de gehele industrie; de snelle ontwikkeling van het gebruik van kunstvezels en de moeilijkheden ten gevolge van de loonstijging, die bijzonder uitgesproken is geweest in West-Duitsland. Het is niet duidelijk of de vergelijking met Frankrijk op blz. 57, van de loonkosten, door de devaluatie van de Franse frank wel juist is.

F. VAN LANSCHOT - BANKIERS

's-Hertogenbosch - Eindhoven - Tilburg - Vught

Voor het **SECRETARIAAT ALGEMENE ZAKEN** van ons Hoofdkantoor te 's-Hertogenbosch zoeken wij een

JURIST

Als een van de naaste medewerkers van de Directeur Algemene Zaken zal hij met de behandeling van uiteenlopende vraagstukken worden belast. Deze zullen ten dele van juridische en formulerende aard zijn.

Verwacht wordt, dat deze functionaris — na een inwerktime — zelfstandig voorbereidend, analyserend en beoordelend werk kan verrichten.

Voor deze functie wordt een academische opleiding vereist, zomede goede algemene kennis. Ervaring in het bedrijfsleven opgedaan, zomede belangstelling voor het bankwezen zijn noodzakelijk. Leeftijd niet ouder dan 35 jaar.

Uw sollicitatie of verzoek om nadere inlichtingen gelieve u te richten aan:

F. VAN LANSCHOT, Bankiers
Hoge Steenweg 27 - 31
's-Hertogenbosch

Eigenlijk alles
op het gebied van
genummerd
controle-drukwerk
aan rollen

ROELANTS

SCHIEDAM
afd. waarde-drukwerk

Het boek geeft ook een aantal schattingen van de voor de toekomst (tot 1975) te verwachten groei van de vraag naar textielproducten, doch men krijgt de indruk dat de schattingen weinig anders zijn dan extrapolaties en dat geen poging is gedaan om de invloed van de technische ontwikkeling nader te bestuderen — bijv. de vraag van de substitutie tussen verschillende materialen of van andere technische ontwikkelingen (verwarming der huizen bijv.).

Ook aan de invloed van de ontwikkeling in de wereld als geheel is weinig aandacht besteed. Men zoekt vergeefs naar een vergelijking tussen de nieuwere kapitaalintensieve productie en de meer arbeidsintensieve

van de ontwikkelingslanden, met het oog op het vinden van een toekomstige arbeidsverdeling. Speciale enquêtes over de samenstelling der kosten, zo zij al zijn gehouden, komen in het hier geboden cijfermateriaal niet tot uitdrukking. Dat is jammer, omdat vanouds de textielindustrie heeft gegolden als een bedrijfstak met een zekere substitutiemogelijkheid tussen arbeid en machines en deze kwestie nu juist in de concurrentie tussen de rijke en de arme landen van belang is.

Niettemin bevat het boek een grote hoeveelheid informatie die althans een deel van het beeld geven. Het is, zoals men van de redacteur en de uitgever kon verwachten, zeer verzorgd.

J. TINBERGEN.

Dr. A. van Putten: Financieel verantwoord beslissen. Serie Onderneming en Leiding. N. Samsom N.V., Alphen aan den Rijn 1966, 115 blz., f. 10.

DIT boek beoogt op een overzichtelijke doch globale wijze na te gaan hoe men de financiële ge-

volgen „van verschillende groepen besluiten” kan benaderen.

Het verzamelen van de basisgegevens

over bijvoorbeeld afzet, prijzen, kosten enz. is noodzakelijkerwijs de eerste stap welke ondernomen moet worden om een oordeel te vormen over de financiële gevolgen van beslissingen. Over de moeilijkheden welke daaraan verbonden zijn, maakt de auteur zich geen enkele illusie. Hij onderstreept het belang ervan, en brengt naar voren dat daarvoor „bedrijfskennis, vak-kennis en ervaring” vereist zijn. Hij gebruikt zelfs het woord „subjectief” wanneer hij de „inherente voorzienbare en meetbare” offers van de kostprijs bespreekt, en voegt daaraan onmiddellijk toe dat de ervaren calculator meer kostenelementen kan voorzien dan een onervaren calculator. In concreto geeft hij bijvoorbeeld een lijst van kostenelementen welke aan het in gebruik nemen van een nieuwe fabriek verbonden zijn. Met recht krijgen de compleetheid en ook de kwaliteit van de basisgegevens veel aandacht, want deze bepalen de kwaliteit van de uitkomsten waarop de beslissing gegrond wordt. In dat verband ontsnappen de

aandacht.....

Volledige concentratie. Niets ontgaat de dirigent. Niets ontgaat het publiek. Een harmonisch aanspel met een verrassend resultaat. Bijzondere aandacht krijgt ook Uw advertentie in het vaktijdschrift. Een tijdschrift wordt gelezen in een rustige sfeer. Bij uitstek de gelegenheid om Uw verkoopboodschap te lanceren. Daarom adverteert u steeds méér bedrijven - met groeiend succes - in vaktijdschriften!

Wie iets te zeggen heeft - adverteert in vaktijdschriften

F. VAN LANSCHOT - BANKIERS

's-Hertogenbosch - Eindhoven - Tilburg - Vught

Ter directe assistentie van de leiding van onze afdelingen LIQUIDITEITS-BEHEER, RENTE-ARBITRAGE en SECRETARIAAT BUITENLAND van ons Hoofdkantoor te 's-Hertogenbosch, tussen welke afdelingen een nauwe samenwerking bestaat, zoeken wij op zeer korte termijn

TWEE ACTIEVE MEDEWERKERS

in de leeftijd van 22 tot 27 jaar.

Hun werkzaamheden zullen, na een inwerkperiode, onder meer bestaan uit het telefonisch en persoonlijk onderhouden van contacten met relaties in binnen- en buitenland.

In verband hiermede zijn ten minste middelbare schoolopleiding, praktische kennis van de moderne talen en representatieve capaciteiten vereist. De nadruk zal gelegd worden op bereidheid tot werken in teamverband. Ervaring, opgedaan bij een bank of de financiële afdeling van een bedrijf e.d. vormt een belangrijke aanbeveling.

Het salaris is in overeenstemming met de belangrijkheid van de functies. Voor actieve krachten biedt ons groeiend bedrijf uitstekende toekomstmogelijkheden.

Uw sollicitatie kunt u richten aan

F. VAN LANSCHOT, Bankiers
Hoge Steenweg 27-31
's-Hertogenbosch

nacalculatie en het belang daarvan niet aan de aandacht van de auteur. Zij komen ter sprake bij het beoordelen van de verkoopresultaten en bij het bouwen van capaciteitsuitbreidingen. Dit laatste is van het grootste belang, want het bedrijf en ook de economische wetenschappen zouden er zeer bij gebaat zijn, indien meer vergelijkingen gemaakt en gepubliceerd zouden worden tussen de kwalitatieve en kwantitatieve prognoses van een nieuw project (zoals deze door de directie wordt goedgekeurd) enerzijds, en de eigenlijke geschiedenis van dat project anderzijds.

De berekeningsmethoden weerspiegelen uiteraard de door de auteur gehanteerde maatstaf voor de winstgevendheid. Het valt daarbij op dat in

de latere hoofdstukken uitsluitend het effect van een besluit op de verlies- en winstrekening ter sprake komt, terwijl bij investeringen meer dan één criterium — de auteur spreekt zelf van criteria, in het meervoud dus — wordt toegepast. De keuze tussen deze criteria wordt bepaald door de eenvoud of ingewikkeldheid van de rekenmethode en „afspraken” wat betreft resultaten voor of na belastingen, voor of na financieringskosten enz. Afgezien van het feit dat een terugbetalingstijd voor belastingen niets betekent, en een „cash flow” voor financieringskosten en voor aftrek van werkkapitaal zoals voorraden en debiteuren — welke niet door de auteur genoemd worden — geen echte „cash flow” is, en dus ook niet voor discontering in aanmerking

komt, moet het toch duidelijk zijn dat slechts de cijfers in het jaarverslag als primair criterium moeten gelden ook indien van nieuwe investeringen sprake is. (Weliswaar spreekt de auteur bij vervanging van produktiemiddelen over „het verschil in effect op de bedrijfswinst bij al of niet vervangen” (blz. 31), doch hij gaat voort met de terugverdiendtijd te berekenen op de basis van een onvolledig uitgerekende „cash flow”). Immers, de cijfers in het jaarverslag zijn essentieel om het voortbestaan van het bedrijf te verzekeren. Dit moet vooral bij de bespreking van nieuwe investeringen naar voren komen, want voor iedere groei zijn financiële middelen nodig. Indien de vereiste middelen niet in het bedrijf zelf beschikbaar zijn dan spelen de balans en

Telkens en telkens blijkt ons weer hoózeer de nog steeds snel groeiende lezerskring van onze uitgave

deze wegwijzer, speciaal voor de particuliere belegger, wat inhoud, actualiteit en objectiviteit betreft, waardeert.

Dit heeft vele redenen: het bevat wekelijks:

1e Interessante (hoofd)artikelen, die steeds actuele onderwerpen deskundig behandelen.

2e Een uitvoerig en levendig, bijna dynamisch geschreven beursoverzicht, de stemming goed weergevend.

3e Een chronique scandalouse, fair en onderhoudend geschreven en uiteraard zonder sensatie.

4e Een leerzame vragenrubriek, adviezen voor velen inhoudend.

5e Gegevens omtrent vele fondsen (ook van incurante) telkens wanneer hieromtrent iets te melden valt.

Wij zenden u op uw verzoek gaarne gratis een 2-tal proefnummers ter kennismaking.

Adm. Bel-Bel, Postbus 42, Schiedam.

Voor een expansieve onderneming, die enkele jaren geleden uit de samenwerking van een aantal grote en zelfstandig gebleven bedrijven is ontstaan en zich toelegt op de actieve, moderne verkoop en promotie van een gezamenlijk product in de non-food sector, zoeken wij een

algemeen directeur

De snelle ontwikkeling van de organisatie, veroorzaakt door een sterk groeiende omzet, maakt de aanstelling van deze topfunctionaris noodzakelijk.

Hij zal in nauwe samenwerking met de beide gespecialiseerde directeuren (resp. voor de productie en de verkoop) aan de verdere uitbouw en consolidatie van de organisatie en haar activiteiten leiding dienen te geven. Als coördinator van de directionele taken zullen speciaal de financieel-economische aspecten, de efficient en goed functionerende informatieverwerking betreffende de tweehonderdduizend klanten zijn aandacht dienen te hebben.

De gedachten gaan uit naar een bedrijfs-econoom of register-accountant tussen 35 en 45 jaar, die op basis van zijn ruime en veelzijdige ervaring **MANAGERSCAPACITEITEN** kan aantonen. Belangstellenden worden uitgenodigd zich - onder vermelding van gegevens, die een duidelijk beeld verschaffen omtrent opleiding, ervaring en sollicitatiemotief - te richten tot het

LABORATORIUM VOOR TOEGEPASTE PSYCHOLOGIE,
Vossiusstraat 54 - 55, Amsterdam-Z., t.a.v. Drs. J. J. F. v.d. Bergh,
onder letters B.D.B.

de verlies- en winstrekening een niet geringe rol bij de beslissing van de financier of, en zo ja, tegen welke voorwaarden, hij deze middelen beschikbaar zal stellen. Deze situatie welke zo duidelijk uit onze sociale structuur naar voren komt, laat niet toe dat van criteria voor het beoordelen van nieuwe investeringen wordt gesproken. De DCF-techniek en ook de terugbetaaltijd mits correct uitgerekend zijn niet geheel van belang ontbloomt, doch zij zijn niet van primair belang.

Het vorengaande geeft ook een antwoord op de vraag aan welke minimum rendementseisen een investering moet voldoen. De auteur stelt,

dat daarop in kwantitatieve zin in het algemeen geen antwoord te geven is. Indien men aanneemt dat de bedrijfsleiding niet alleen naar een redelijke winst streeft, maar ook naar een zekere minimale winst als percentage van het netto geïnvesteerd vermogen moet streven — hetgeen niet onrationeel zou zijn — dan wordt de moeilijkheid opgelost door uit te rekenen welke de uitwerking van het nieuwe project is op de jaarcijfers. De nagestreefde rentabiliteit op de balans vormt dan de richtlijn.

Aan deze studie zou onrecht worden gedaan indien geen melding zou worden gemaakt van het realisme waar-

mede de auteur de verschillende door hem behandelde problemen benadert. Dit kwam reeds ter sprake in verband met het verzamelen van de basisgegevens. Met gelijk recht kan dit gezegd worden van de behandeling der gevaren van het additioneel calculeren, prijsvaststellingsbesluiten enz. In dit opzicht heeft het boek zeker zijn verdiensten. Dat de auteur met ervaring spreekt is niet moeilijk te ontdekken. De betoogtrant is helder en het Nederlands van goede kwaliteit. Het boek heeft een handig (klein) formaat en de uitvoering is aantrekkelijk.

Dr. H. P. J. HEUKENSFELDT JANSEN,
s-Gravenhage.

Een van onze grote relaties wenst, ter uitbreiding van haar financieel-economische afdeling over te gaan tot aanstelling van een

bedrijfs-econoom

die rechtstreeks zal worden geplaatst onder het hoofd van deze afdeling.

Om bijzondere redenen ziet onze opdrachtgever zich genoodzaakt deze belangrijke vacature anoniem aan te kondigen.

Deze staffunctie houdt in het uitvoeren van bedrijfseconomische analyses ten behoeve van investeringsplanning; de beoordeling van begrotingen en financieel-economische aspecten die samenhangen met de ontwikkeling van grote projecten. Tevens zal hij nauw betrokken worden bij het verbeteren van informatie-systemen. Een en ander is er op gericht het beleid te ondersteunen.

Onze gedachten gaan uit naar een academisch gevormd econoom met enige jaren ervaring.

Inlichtingen worden op vertrouwelijke basis verstrekt door Dr. B. Scheepmaker en Drs. Th. Rutten van het

GEMEENSCHAPPELIJK INSTITUUT VOOR TOEGEPASTE PSYCHOLOGIE
Berg en Dalseweg 127, Nijmegen, Tel. (08800) 26468.

Voor vacerende functies en beschikbare krachten

op hoog niveau zijn de
advertentiekolommen van
„Economisch-Statistische
Berichten” het aangewezen
medium:

1e) Omdat Uw annonce onder de aandacht komt van stafpersoneel in de grote bedrijven.

2e) Omdat Uw annonce wordt gelezen door diegenen, die de zakelijk belangrijke beslissingen nemen, of daarbij van grote invloed zijn.

VERLIES

Zó worden nog dagelijks de telefoons gebruikt voor intern gesprekkenverkeer.

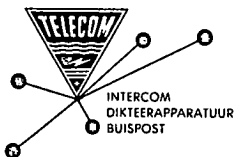
Uw relaties moeten nu steeds weer wachten.

U kunt niet „over“ zetten of ruggespraak houden.

Conclusie:

Verlies van kostbare tijd
Verlies aan produktiviteit

VERLIES
voor uw bedrijf

ROTTERDAMSE TELECOMMUNICATIEMIJ N.V.

DELFTSESTRAAT 17-19
ROTTERDAM-4
TEL. 010-13 49 15+

GRATIS
56 pagina's
informatie

Zend omgaand uw documentatie over CENTRUM en uw boekje Interne Communicatie

BON

t.a.v. 1723

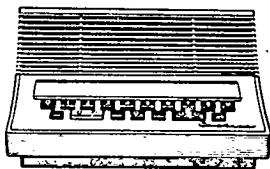
WINST

Zó kan het beter!
Hier wordt CENTRUM toegepast voor het voeren van interne gesprekken. Informatie nodig? - druk op de knop en vraag-antwoord-verbinding uit!
..... en uw telefooninstallatie wordt méér waard.

Resultaat:

Winst van kostbare tijd.
Winst voor de klant.

WINST voor uw bedrijf!

efficiënter met

Geld- en kapitaalmarkt

GELDMARKT

DE rente van daggeldleningen heeft in de laatste dagen van november nogal wat bewegingen te zien gegeven, hetgeen er op duidt, dat de situatie op de geldmarkt sterk heeft gewisseld. Nadat op 27 november een krachtige stijging van 2½ pCt. tot 4 pCt. was opgetreden, werd reeds de volgende dag het tarief tot 3½ pCt. verlaagd, doch op 30 november vond een hernieuwde stijging tot 4 pCt. plaats. De invloed van de bankbiljettencirculatie in deze periode is constant verkrappend geweest. Zouden de beide andere, de marktsituatie bepalende, factoren, nl. het financiële verkeer van de Schatkist en de aan- en verkoop van valuta door De Nederlandsche Bank neutraal zijn geweest, dan zouden de ultimo-opvragingen van banktegoeden de verkrapping, die per saldo uit het rentebelooft blijkt, kunnen verklaren. Waarschijnlijk echter hebben ook dollartransacties van de banken met de Centrale Bank een rol gespeeld.

KAPITAALMARKT

DE besparingen vormen een belangrijke bron voor de financiering van de investeringen. Had ik vorige week gelegenheid de spaarcijfers van de handelsbanken te vermelden, thans kunnen over de periode januari tot en met oktober betreffende de ontwikkeling bij de traditionele spaarbanken cijfers worden medegedeeld. Voor alle spaarinstellingen heeft het spaarverschil in de genoemde periode f. 1.400 mln. bedragen tegenover een bedrag van f. 981 mln. in het overeenkomstige tijdvak van 1966, een stijging derhalve van rond 40 pCt. Alie groepen spaarinstellingen hebben tot de groei bijgedragen, doch de landbouwkredietinstellingen het sterkst.

Een andere groep van belangrijke spaarinstellingen wordt gevormd door de levensverzekeringmaatschappijen en de pensioenfondsen. Slechts betreffende de eerste publicecert het Bureau Voorlichting Levensverzekering te Utrecht per kwartaal gegevens. In het eerste halfjaar 1967 werden aan premies en koopsommen f. 937 mln. ontvangen, waartegenover uitkeringen van f. 249 mln. hebben gestaan. Er was dus een netto ontvangst van f. 688 mln., waarvan f. 561 mln. is belegd. Het totaal bedrag der beleggingen is hierdoor op f. 14,5 mrd. gekomen. Hiervan is bijna f. 4,5 mrd. naar het bedrijfsleven gestroomd, waardoor deze sector 30 pCt. van het totaal van het belegde bedrag heeft verkregen. Vergelijken met eind 1945, toen slechts 4 pCt. van de beleggingen bij het bedrijfsleven was ondergebracht, een opmerkelijke en verheugende ontwikkeling.

In een andere sector, die der hypotheekbanken, zijn de besparingen, vooral afkomstig uit de particuliere huishoudingen, te meten aan de plaatsing van pandbrieven. In de periode januari/oktober 1967 is voor een nominaal bedrag van f. 121 mln. over de toonbank en via de effectenbeurs geplaatst. Dat is iets meer dan het bedrag dat in de overeenkomstige periode van 1966 van het publiek werd gekregen, nl. f. 118 mln.

KOERSSTAAT

Indicijfers aandelen. (1953 = 100)	29 dec. 1966	H. & L. 1967	24 nov. 1967	1 dec. 1967
Algemeen	270	351 — 268	350	350
Internationale concerns	351	476 — 343	476	474
Industrie	269	341 — 270	340	341
Scheepvaart	108	121 — 101	103	103
Banken en verzekering	154	188 — 155	178	182
Handel enz.	138	166 — 138	161	162

Bron: A.N.P.-C.B.S., Prijscourant.

Aandelenkoersen a).

Philips	f. 78,70	f. 115,50	f. 117,90
Unilever, cert.	f. 86	f. 107,10	f. 106,20
Kon. Petroleum	f. 122,40	f. 145,50	f. 143,80
A.K.U.	f. 53,80	f. 60,60	f. 57,80
K.L.M.	f. 352	f. 280	f. 277

Aandelenkoersen a).	29 dec. 1966	24 nov. 1967	1 dec. 1967
Hoogovens, n.r.c.	f. 55,60	f. 109,30	f. 111
E.M.S., nieuwe	—	f. 27,50	f. 25,20
Zout-Organon	—	f. 149,50	f. 150
Robeco	f. 193	f. 221,30	f. 220,50
New York.			
Dow Jones Industrials	786	878	879
Rentestand.			
Langlopende staatsobligaties b)	6,43	6,37	6,38
Aandelen: internationales b)	5,0		
lokales b)	5,1		
Disconto driemaands schatkist-papier	5	4½	4½

a) Aangepast voor kapitaalwijzigingen.

b) Bron: Amsterdam-Rotterdam Bank.

C. D. JONGMAN.

U wilt mijnheer zelf spreken?

en liefst in zijn vertrouwde
stoel? Dat kan!

Een zeer zorgvuldig voor-
bereid lezerskringonder-
zoek heeft namelijk niet
alleen geconstateerd dat
E.-S.B. bij de leiding van
het Nederlands bedrijfs-
leven bijzonder goed is in-
gevoerd, maar ook dat het
blad zeer algemeen ge-
lezen wordt.

De sterke toename van
het advertentievolume van
E.-S.B., is dan ook niet
„zomaar“ tot stand ge-
komen.

Wij zenden u dit lezers-
kringrapport (71 pagina's)
gaarne ter inzage, in de
overtuiging dat u zich dan
E.-S.B. zult weten te her-
inneren als u iets te zeggen
heeft, wat mijnheer zelf
moet weten.

Adm. E.-S.B. - Postbus 42 -
Schiedam

de rijksoverheid vraagt

voor het Ministerie van Cultuur, Recreatie en Maatschappelijk
Werk

bij de Centrale Afdeling Financiële Zaken en Comptabiliteit
te Rijswijk (Z.H.)

economisch adviseur vac. nr. 7-2617/0936

die in het kader van het financieel-economisch beheer van het
departement zal worden belast met o.m. het adviseren van de
departementsleiding omtrent de algemene economische
aspecten bij de beleidsvorming, toegespitst op het maatschappelijk
en cultureel welzijn, en het maken van algemene economische
analyses voor zoveel voor genoemd departement van belang.

Vereist: doctoraal examen economie (sociaal-economische
richting); praktijkervaring in vraagstukken analoog aan de
hiervoor bedoelde.

Salaris: max. f 2337,- per maand.

voor het Ministerie van Sociale Zaken en Volksgezondheid

bij één der rijksdiensten in de sociaal-economische sector
te 's-Gravenhage

adjunct-secretaris vac. nr. 7-0475/0936

die zal worden belast met het treffen van alle voorbereidende
maatregelen om te komen tot beslissingen op het terrein van
lonen en andere arbeidsvoorwaarden, alsmede met het toetsen
van eventuele voorstellen aan het regeringsbeleid en de terzake
geldende wettelijke bepalingen.

Vereist: doctoraal examen Nederlands recht of economie.

Leeftijd 25-40 jaar.

Salaris: max. f 2005,- per maand.

Schriftelijke sollicitaties onder het bij de gewenste functie
vermelde vacaturenummer (voor elke vacature een afzonderlijke
brief) zenden aan Bureau Personeelsvoorziening en Bemiddeling
van de Rijks Psychologische Dienst, Prins Mauritslaan 1,
's-Gravenhage.

AOW-premie voor Rijksrekening. De salarissen zijn exclusief 6% vakantie-
uitkering

VOORAANSTAANDE PROCESINDUSTRIE

zoekt voor een van haar omvangrijke productiebedrijven een

HOOFD- ADMINISTRATEUR

Hij heeft zowel een belangrijke leidende taak (het administratieve apparaat omvat 70 personeelsleden) als een adviserende ten opzichte van directie en kaderleden inzake bedrijfseconomische vraagstukken in de meest uitgebreide zin. Hij is tegenover de concern-controller verantwoordelijk voor een juiste administratieve organisatie, en voor methoden en procedures. Het concern werkt met een computer. Ruime ervaring in een vergelijkbare functie en met een geautomatiseerde administratie is beslist vereist. De salariëring wordt mede beïnvloed door de leeftijd. Voor 40-jarigen zal het inkomen niet lager zijn dan f35.000,- per jaar. Bij huisvesting - in een van de mooiste streken van ons land - kan effectieve steun worden geboden.

Met de hand geschreven sollicitatiebrieven met informatie over opleiding, praktijk en leeftijd en vergezeld van een recente pasfoto voor 18 december a.s. aan het bureau van dit blad onder nummer ESB 49-1

***Maak gebruik van
de rubriek***

VACATURES

voor het oproepen van sollicitanten voor leidende functies. Het aantal reacties, dat deze annonces ten gevolge hebben, is doorgaans uitermate bevredigend; begrijpelijk: omdat er bijna geen grote instelling is, die dit blad niet regelmatig ontvangt en waar het niet circuleert!

DRS. F. L. G. SLOOFF

DE WEGWIJZER VOOR DE BELEGGER

een in begrijpelijke taal geschreven,
uiterst praktisch gidsje dat elke
particuliere belegger (of a.s.
belegger) steeds bij de hand
dient te hebben.

prijs **2.75**

★ Te bestellen bij Uw boekhandelaar dan
wel rechtstreeks bij de uitgever N.V.
Koninklijke Nederlandse Boekdrukkerij
H. A. M. Roelants te Schiedam.

MEDISCHE FACULTEIT ROTTERDAM

Bij de Medische Faculteit Rotterdam is beschikbaar de functie van

BEHEERDER-ADMINISTRATEUR

van de afdeling der Heelkunde en haar deelspecialistische afdelingen.

De taak omvat het beheer van de geldmiddelen, de materiële en personele voorzieningen, het bijstaan van de leiding in zaken van organisatorische aard, verbouwingsplannen, e.d.

Gevraagd wordt een academicus, bij voorkeur jurist of econoom.

Ervaring in soortgelijke werkzaamheden strekt tot aanbeveling.

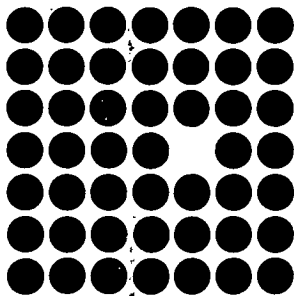
Leeftijd ongeveer 35-45 jaar.

Aanstelling zal geschieden in de rangen van Referendaris-Administrateur (f 1.500,— tot f 2.350,—).

Nadere inlichtingen kunnen worden verkregen bij Prof. Dr. H. Muller, Academisch Ziekenhuis Dijkzigt, Dr. Molewaterplein 40 te Rotterdam (tel. 010 - 13 22 60).

Schriftelijke sollicitaties onder nr. F 142 te richten aan het Hoofd van de afdeling Personeelszaken Medische Faculteit, Postbus 1738 te Rotterdam.

De Federatie der Werkgeversorganisatiën in het Boekdrukkersbedrijf te Amsterdam, heeft in verband met de sterke groei van de bedrijfstak, plaats voor een

economisch doctorandus

Zijn taak zal zijn, naast het verrichten van werkzaamheden ten behoeve van de organen van de Federatie, het geven van adviezen op bedrijfseconomisch en administratief-organisatorisch gebied aan de individuele bedrijven, leden der Federatie.

Na een inwerkperiode zal hij de adviesfunctie met een grote mate van zelfstandigheid moeten kunnen uitoefenen.

Verwacht wordt dat de behoefte van deze adviezen belangrijk zal toenemen.

Gezien de frequente contacten met de bedrijven is het relationele aspect van groot belang terwijl ook uitdrukkingsvaardigheid in woord en geschrift een vereiste is.

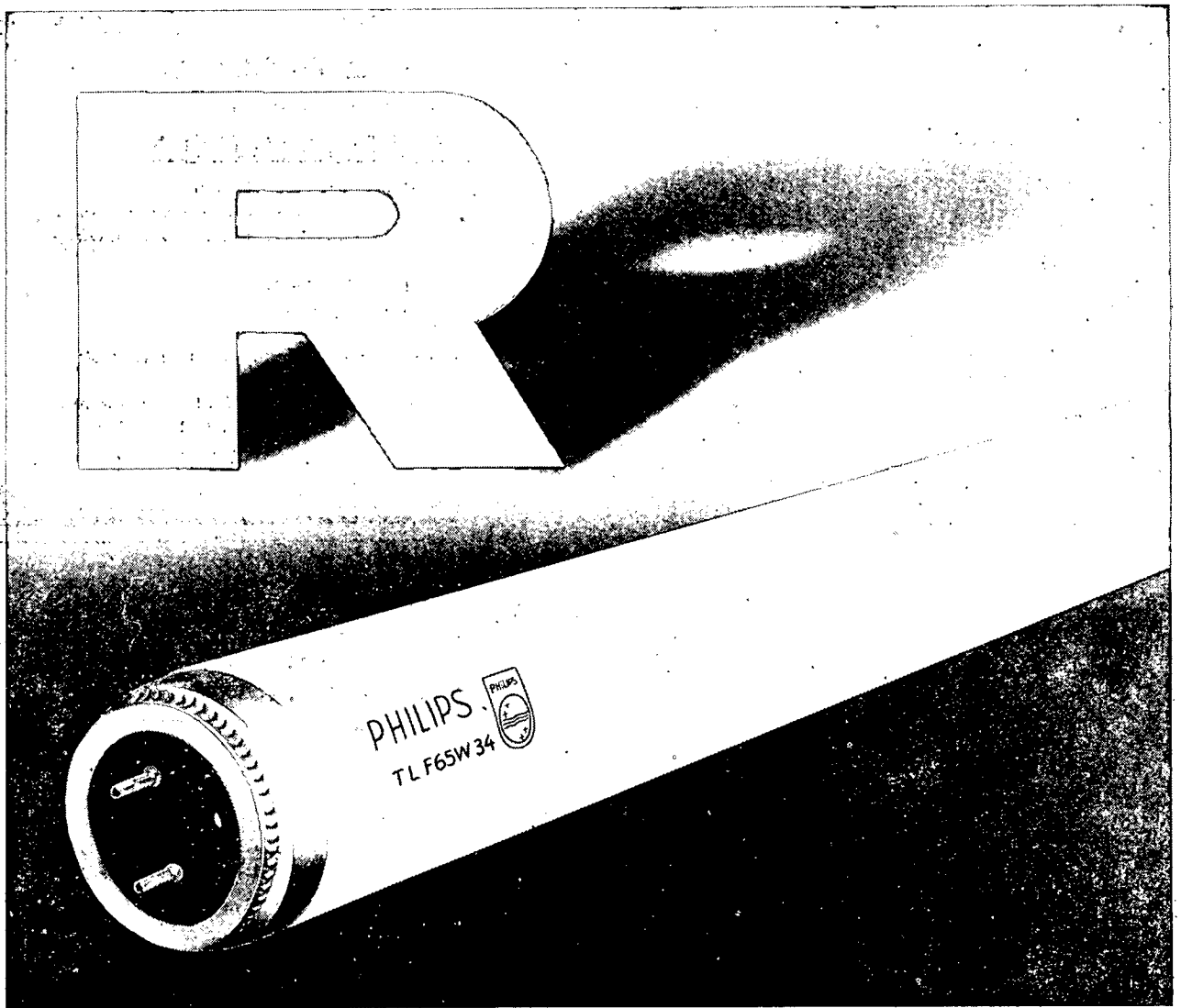
Enige bedrijfservaring, al of niet in een grafisch bedrijf strekt tot aanbeveling.

De honorering is in overeenstemming met de grote betekenis welke aan de functie wordt toegekend.

Belangstellenden wordt verzocht bij voorkeur schriftelijk contact te zoeken met Drs. G. W. Caron, p/a

VAN DE BUNT & CO.

Organisatie-adviseurs, Tesselschadestraat 5, Amsterdam-W.
Reacties zullen vertrouwelijk worden behandeld.

930.26

De R van Rendement is doorslaggevend voor uw bedrijfsverlichting

Het rendement is bij de keuze van bedrijfsverlichting van doorslaggevend belang. Het hoogste rendement bereikt u bij de juiste onderlinge afstemming van: TL-lamp, armatuur, voorschakelapparaat en starter. Philips beheerst alle technieken die daarvoor nodig zijn. Daarom hebt u met Philips bedrijfs-

verlichting zekerheid. De zekerheid van een zo hoog mogelijk rendement.

PHILIPS „TL“-verlichting:

- Hoog rendement - Blijvend goede lichtopbrengst
- Grote bedrijfszekerheid
- Minimale wattverliezen
- Vol-

komen aanpassing aan elke bedrijfs-situatie.

Gemaakt voor uw bedrijf:

Het bijzonder instructieve boekje „Praktische wenken voor Bedrijfsverlichting“ wordt u per omgaande toegezonden na aanvraag bij Philips Nederland n.v., Afd. Bedrijfsverlichting 47, Eindhoven.

Dit instructieve boekje ligt voor u klaar bij: Philips Nederland n.v., Afd. Bedrijfsverlichting, Eindhoven

PHILIPS

Bedrijfsverlichting